

ORGANIZACIJE ZA NAPREDEK AGRARNE
PROIZVODNJE, SPECIALNO ŠOLSTVO
IN STROKOVNA LITERATURA

24. ORGANIZACIJE ZA NAPREDEK AGRARNE PROIZVODNJE SPECIALNO ŠOLSTVO IN STROKOVNA LITERATURA

Vlado Valenčič

- I. Pojmi, viri in literatura
  - 1. Pojmi
  - 2. Viri in literatura
- II. Organizacije za napredek agrarne proizvodnje
  - A. Kmetijske družbe
    - 3. Med absolutizmom 18. stol. in ustavno dobo
    - 4. Od ustavne dobe do 1918
    - 5. Med obema vojnama
  - B. Specialna kmetijska društva
    - 6. Splošno
    - 7. Čebelarska društva
    - 8. Hmeljarsko društvo
    - 9. Konjerejska društva
    - 10. Sadjarska društva
    - 11. Vinarska društva
  - C. Zadrugi
    - 12. Splošno
    - 13. Mlekarske zadruge
    - 14. Kmetijske nabavne in prodajne zadruge
    - 15. Vinarske zadruge
    - 16. Živinorejske zadruge
    - 17. Razne kmetijske zadruge
  - D. 18. Kmetijska interesna zastopstva
- III. Specialno šolstvo
  - 19. Začetki kmetijskega pouka
  - 20. Organizacija deželne in državnega kmetijskega šolstva do 1918
  - 21. Kmetijsko šolstvo med obema vojnama
- IV. Strokovna literatura
  - 22. Od prerodne dobe do Novic
  - 23. Od Novic do druge svetovne vojne

I. POJMI, VIRI IN LITERATURA

● 1. **Pojmi.** Kmetijske organizacije, šolstvo in literatura sodijo med sredstva, ki usmerjajo kmetovalce k izboljšanim in tehnično naprednejšim načinom kmetijske proizvodnje ter njihovi praktični uporabi. *Organizacije* so združenja v agrarni proizvodnji neposredno udeleženih oseb s podobnimi kmetijskostrokovnimi in gospodarskimi cilji; njihov namen je, da opravijo naloge, ki jih posameznik ne zmore.

Pod *kmetijskim šolstvom* razumemo vse oblike organiziranega pouka o kmetijstvu in kmetijskостrokovne ter kmetijskopoklicne vzgoje. *Kmetijsko literaturo* predstavljajo članki, knjige, brošure in časopisi kmetijskостrokovne vsebine. Naloga te literature je predvsem seznanjati kmetovalce s tehničnim napredkom v kmetijstvu ter mu dajati strokovna navodila.

Ta sredstva so začeli uvajati v drugi polovici 18. stol. pod vtisom fiziokratizma, ki je v kmetijstvu videl temelj gospodarstva, in v času, ko so v kmetijstvu začeli zapuščati pota tradicionalnega, zgolj praktično izkustvenega kmetovanja ter znanstveno raziskovati vzroke in posledice v načinih kmetijske proizvodnje. Zlasti uporaba naravoslovnih znanosti je prinesla v kmetijstvo ogromen preobrat in tehničen napredek (gl. pogl. 9, 11, 12).

● 2. **Viri in literatura.** Viri za zgodovino *kmetijskih organizacij* so predvsem njihovi lastni arhivi. Pomembnejše organizacije, zlasti tiste, ki so zavemale večja področja in imele večji obseg, so povečini imele glasila, v katerih so objavljale rezultate svojega dela in poročila o sejah in občnih zborih. Tudi drugo časopisje je poročalo o delu pomembnejših kmetijskih organizacij. Nadaljnji vir so uradne statistične publikacije, pa statistična poročila, ki so jih objavljale osrednje zadružne organizacije, v katerih so bile včlanjene kmetijske organizacije, dalje arhivi upravnih oblasti ter zadružni registri pri sodiščih.

Podatke o najstarejšem *kmetijskem šolstvu*, ki se je naslanjalo na kmetijske družbe, vsebujejo arhivi in publikacije kmetijskih družb. Upravni spisi o kmetijskem pouku so ohranjeni v arhivih državnih in deželnih organov. Gradivo o kmetijskih šolah, ki so jih ustanovile dežele, je tudi v objavljenih obravnavah deželnih zborov in v poročilih o delovanju deželnih odborov. Podatki o delu šol so objavljeni v šolskih letnih poročilih in v državnih kmetijskih in šolskih statistikah. Nekatere šole imajo ohranjeno arhivsko gradivo.

Za zgodovino *kmetijske literature* so glavni vir publikacije same, ki so ohranjene v knjižnicah, ter sezname knjižnih fondov javnih in zasebnih knjižnic (za starejšo dobo v zapuščinskih spisih). Pregled o tej literaturi, zlasti od srede 19. stol., dajejo splošne in specialne bibliografije.

VIRI: Arhiv Kmetijske družbe za Kranjsko v AS. — Annalen der kaiserl. königl. Landwirthschafts-Gesellschaft in Krain, Laibach 1822—1849. — Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana 1843—1902. — Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (1861 do 1914). — Naznanila. Na svetlo dala c. kr. kmetijska družba na Kranjskem, 1869—1881. — Kmetovalec, Glasilo c. kr. kmetijske družbe vojvodstva kranjskega; od 1918, 21: Uradno glasilo Slovenske kmetijske družbe; od 1934: Glasilo Kmetijske družbe v Ljubljani, r. z. z o. z.; Ljubljana 1884—1944.

Verhandlungen und Aufsätze. Herausgegeben von der k.k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Steyermark, 1819—1848. — Gospodarski glasnik za Štajersko. List za gospodarstvo in umno kmetijstvo. Izdaja in zalaga c. kr. kmetijska družba štajerska, 1884—1918.

Calendario per l'anno . . . pubblicato dall' I. R. società agraria di Gorizia, 1842—1873. — Primorski gospodar. Izdalo Goriško kmetijsko društvo. Mesečnik, 1905—1915.

Annuario della Società Agraria Istriana, 1871 sl.

Blätter für Landwirthschaft und Industrie. Herausgegeben von der k.k. kärntnerischen Gesellschaft zur Beförderung der Landwirthschaft und Industrie, Klagenfurt 1831—1839. — Mittheilungen über Gegenstände der Landwirthschaft und Industrie Kärntens. Herausgegeben von der k.k. kärntnerischen Gesellschaft zur Beförderung der Landwirthschaft und Industrie, 1844 sl.

Statistični pregledi poslovanja članic Zadružne zveze v Ljubljani. Priloge Narodnemu gospodarju, 1921—1939. — Letna poročila Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, 1931—1938.

Letno poročilo Kmetijske zbornice Dravske banovine v Ljubljani za I. in II. poslovno leto 1937—1938, Ljubljana 1938.

Izvestje Srednje vinarske in sadjarske šole ter dvoletne in enoletne vinarske in sadjarske šole v Mariboru za šolska leta po ujedinenju do dne 1. aprila 1928 z zgodovinsko črtico zavoda od njenega začetka, Maribor 1928. — Jubilejno izvestje Kmetijske šole Sv. Jurij ob juž. žel. ob dvajsetletnici ustanovitve zavoda, 1910—1930, Sv. Jurij 1930. — Izvestje Banovinske vinarske in sadjarske šole v Mariboru za šolsko leto 1930/31 in gospodarsko leto 1931, Maribor 1932. — Petdeset let kmetijske šole na Grmu, 1886—1936. Izdalo in založilo ravnateljstvo Banovinske kmetijske šole na Grmu, 1936. — Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37, Ljubljana 1938; za šolsko leto 1937/38, Ljubljana 1939.

LIT.: I. BELEC, Kmetom v pomoč. Narodno-gospodarska razprava. Ponatis iz »Slovenca«, Ljubljana 1885. — J. VOŠNJAK, Socialni problem in kmetški stan, LMS za leto 1885, Ljubljana 1885, str. 1—93. — KREK, Črne bukve. — K. SLANC, Zadruga in njen pomen v razvoju človeštva, Gorica 1913.

II. ORGANIZACIJE ZA NAPREDEK AGRARNE PROIZVODNJE

A. Kmetijske družbe

• 3. Med absolutizmom 18. stol. in ustavno dobo. Prve organizacije za pospeševanje kmetijstva (*Ackerbaugesellschaften*, tudi *Agrikultorsozietäten*) v slovenskih pokrajinah so poklicala v življenje zgodnja fiziokratska prizadevanja. Zajele naj bi krog oseb, ki bi mogle prispevati k napredku kmetijstva. V januarju 1764 je dvorni komerčni svetnik FREMAUT iz Ljubljane poslal na Dunaj spomenico, v kateri je predlagal ustanovitev kmetijskih družb. Do ustanovitve je prišlo najprej na Koroškem (cesarično privoljenje novembra 1764, konstituiranje februarja 1765). Pravila koroške družbe so bila podlaga vsem drugim kmetijskim družbam na slovenskem ozemlju. Koroškemu zgledu sta neposredno sledili Goriška (potrditev junija, konstituiranje avgusta 1765) in Štajerska (potrditev maja 1764 in oktobra 1765, konstituiranje marca 1766). Zaradi precejšnjih denarnih zahtevkov kranjskega deželnega glavarstva, ki je vodilo ustanavljanje, in zaradi njegovih nasprotstev z graškim gubernijem je bila kranjska družba konstituirana šele 1767.

Po zamisli FREMAUTA naj bi se člani kmetijskih družb ukvarjali s kmetijskimi poskusi. Naloge družbe za *poljedelstvo in koristne umetnosti* na Kranjskem, kot jih je označil LINHART, so bile: 1. teorija izboljšanja kmetijstva, 2. pouk teorije v šolah in 3. uporaba teorije na praktičnih primerih. Družbe pri delu niso bile le teoretično usmerjene, temveč so se na pobudo in po navodilih komerčnega sveta in državne uprave ukvarjale tudi s praktičnimi vprašanji. Po značaju niso bile samostojne organizacije članov; bile so *nekakšni organi države* in njihov namen je bil, da so državi pomagale izvajati kmetijsko politiko. Člani so bili imenovani, njihovo število je ostalo omejeno. Člani kmetijskih družb so bili predvsem zemljiški gosposde, državni funkcionarji, nekateri manufakturisti ter izobraženci, ki so se zanimali za kmetijstvo.

Praktično delo kmetijskih družb je bilo v prvih desetletjih v pospeševanju kmetijskih kultur, ki jim je veljala skrb fiziokratske politike. Spodbujale so kmetovalce k povečanju proizvodnje lanu in konoplje, k odpravi pašne živinoreje in delitvi srenjskih zemljišč, k odpravi prahe in boljšemu gnojenju polja, jim preskrbovale dobra semena, uvajale in podpirale gojitev sviloprejk. S podeljevanjem nagrad so si prizadevale pridobiti kmete, da bi pridelovali krompir, razdeljevale so ovce žlahtnih pasem. Kmetijske družbe so pospeševale sadjarstvo in čebelarstvo. Pripomogle so k širjenju krmskih rastlin, zlasti detelje. Nekatere kmetijske družbe so si kmalu

uredile posestva, na katerih so preizkušale nova semena in kulture. JOŽEF II., čigar politika je v smislu fiziokratizma nasprotovala privilegiranemu položaju in državnemu subvencioniranju gospodarskih podjetij in organizacij, je 1787 *kranjski kmetijski družbi* odtegnil finančno podporo, njeno premoženje pa namenil šolskemu fondu. To ni pomenilo, da družba ne bi smela še nadalje delovati kot zasebna družba in po nekaterih vesteh je delovala še do 1807, ko je bila zopet priznana po oblasteh kot *Kranjska stanovska poljedelska družba* (*Krainische ständische Ackerbaugesellschaft*), toda zaradi vojne in francoske oblasti je do obnovitve prišlo šele 1814. Družba pa tedaj še ni začela delati; odbor je le pripravil pravila, ki jih je cesar potrdil 1820. — *Štajerska družba* je bila razpuščena, ko so bile odpravljene državne subvencije, in je bila obnovljena šele 1819. — Družba v *Celovcu* je delovanje omejila, od 1803 pa je zopet dobila državno subvencijo in se je posebno posvetila govedoreji. L. 1828 je sprememba pravil (potrjena 1830) omogočila zvišanje števila članov te družbe (*K. k. Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft und Industrie in Kärnten*), med katerimi so se začeli pojavljati tudi kmetje. — Delovanje družbe na *Goriškem* je bilo le nekaj časa omejeno.

Kranjska kmetijska družba je bila v pravilih 1820 označena kot samostojno društvo mož, ki se ukvarjajo s kmetijstvom ali z obrtjo, ki je z njim v zvezi, ali ki se glede na svojo službo in zaposlitev posebej zanimajo za kmetijstvo ali pa se ukvarjajo s kakšno znanostjo v zvezi s kmetijstvom. Kot glavna sredstva za doseg družbinega namena, izpopolnjevanje kmetijstva v vseh panogah z razširjanjem temeljitega kmetijskega znanja, so bila predvidena v pravilih: znanstveno proučevanje kmetijstva, podpiranje kmetijskega študija v Ljubljani ter nabavljanje in priobčevanje kmetijske literature.

Kmetijske družbe se niso omejevale le na teoretične naloge, temveč so na lastnih *poskusnih posestvih* preizkušale nove kulture, katerih uvedbo so potem razširjale med kmetovalci, in nove kmetijske stroje in orodje, katerega uporabo so priporočale. Uredile so drevesnice, iz katerih so člane in nečlane preskrbovale z žlahtnimi sadnimi drevesci. Iz sredstev, ki so jih prejemale od države, so podeljevale *nagrade* za lepo živino ali nabavljale dobre plemenjake, obnovile so prizadevanje za razširjenje gojitve sviloprejk. Da bi se izpopolnila domača obrt platnarstva, so bili uvedeni boljši češki kolovrati. Skrbele so za izdajanje kmetijske strokovne literature. Po njihovem prizadevanju so bile sredi 19. stol. ustanovljene kmetijske, podkovske in živinozdravniške šole.

Kmetijske družbe v Gradcu, Celovcu in Ljubljani so se skupno prizadevale za ustanovitev vzajemne požarne zavarovalnice in prepričevale kmete o potrebi zavarovanja.

Kot prave *člane* je kranjska kmetijska družba sprejemala graščake in kmetovalce pa tudi osebe, ki se sicer niso ukvarjale s kmetijstvom, a so bile zaslužne za poljedelstvo ali kmetijsko znanost. Člane je sprejemal občni zbor na predlog družbinega odbora. Glede na tedanji značaj kmetijskih družb in postopek pri sprejemanju novih članov je krog članstva do srede druge polovice stoletja ostal omejen. Poleg fevdalnih veleposestnikov so bili med članstvom številneje zastopani državni in deželni funkcionarji, duhovščina in podeželski izobraženci, graščinski oskrbniki, podeželski trgovci; preprosti kmetovalci so v objavljenih članskih imenikih le redke izjeme. Tako je imela Kranjska kmetijska družba okoli 1840 včlanjene le štiri kmete, med člani koroške družbe je bilo kmetov le nekaj desetlin, podobne primere je najti tudi na Štajerskem in Goriškem. Kmetijske družbe so imele naslednje število članov:

Dežela	Leto	Podružnic	Redni	Častni	Dopisni
Kranjska	1839	—	350	104	178
Goriška	1842	—	198	60	121
Štajerska	1822	25	2414	—	62
Koroška	1831	—	222	25	22

Iz objavljenih podatkov, ki niso na voljo pri vseh družbah za isto leto, se ne da posneti število članstva v slovenskih delih dežel.

Sorazmerno visoko število članstva štajerske kmetijske družbe je bilo v zvezi z organizacijo po *podružnicah*; podružnice so bile predvidene že v pravilih iz 1819. Na Slovenskem Štajerskem so bile že v prvih letih ustanovljene podružnice v Brežicah, Celju, Mariboru, Mozirju, Slovenjem Gradcu in Radgoni; radgonska podružnica je segala tudi na slovensko ozemlje tostran Mure. Med ustanovitelji štajerske kmetijske družbe je bil zgodovinar SIMON POVODEN. JURIJ ALIČ, dekan v Vidmu pri Sevnici, je 1822 predložil odboru za tisk slovenski prevod družbinih pravil. Slovenci so torej pokazali zanimanje za družbo in njeno delovanje. Na Štajerskem je število podružnic po 1822 naraslo od 25 na 47; od teh jih je bilo deset v slovenskem delu dežele. Toda le v redkih so se uveljavili slovenski kmetovalci. Kranjska kmetijska družba si je že od 30-ih let naprej prizadevala, da bi smela ustanavljati podružnice, vendar brez uspeha.

V prvih desetletjih 19. stol. ni nobena kmetijska družba imela stika s slovenskimi kmetovalci v slovenskem jeziku, dasi so bili posamezni Slovenci udeleženi pri vodstvu družb. MATIJA AHACEL je bil mnogo let kancler koroške kmetijske družbe, urejeval je njeno glasilo in pisal v njem o kmetijstvu, toda le v *nemščini*. VALENTIN STANIČ je bil večkrat namestnik predsednika goriške kmetijske družbe. Vendar se družbi do slovenskih kmetov nista obračali v slovenščini. Tudi na Kranjskem in Štajerskem ni bilo drugače. Značilno je bilo npr. stališče odbora kranjske kmetijske družbe 1835, ki je zavrnil predlog, naj bi za kmete izdajali večjezičen tednik o kmetijstvu, češ da navadni kmetje ne znajo brati. Slovenščina se je uveljavila pri družbi v večji meri šele, ko so začele izhajati Novice. Z organizacijo podružnic je kranjska kmetijska družba hotela pritegniti tudi nemščine nevesčega kmetovalca v svoje članstvo in v krog svojega delovanja.

LIT.: J. BLEIWEIS, Zgodovina ces. kralj. krajnske kmetijske družbe s statističnim popisom kmetijstva na Krajnskem, Ljubljana 1855. — IDEM, Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. k. kmetijske družbe na Kranjskem od pričetka njenega v letu 1767. do konca leta 1867., Ljubljana 1867 (Historische Skizze der Hauptmomente der Wirksamkeit der k. k. Landwirtschaft-Gesellschaft in Krain von ihrer Gründung im Jahre 1767 bis Ende 1867, Laibach 1867). — E. UMEK, Kranjska kmetijska družba od 1767 do 1787, Diplomaska naloga na filozofski fakulteti ljubljanske univerze. — E. KLAJŽAR, Pred 125 leti. Zanimivosti iz prve dobe c. kr. kmetijskega društva v Gorici, Gorica 1891. — J. BURGER, Album zur Erinnerung an den 100 jährigen Bestand der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Kärnten, Celovec 1865. — K. DINKLAGE, Gründung und Aufbau der thesesianischen Ackerbaugesellschaften. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jahrgang 13, Heft 2, Oktober 1965. — IDEM, Kärntner Landwirtschaft.

● 4. Od ustavne dobe do 1918. Po zemljiški odvezi kmet, oproščen podložništva in udeležen v občinski samoupravi, ni bil več le objekt kmetijskih organizacij, temveč je mogel postati v njih aktivnejši. Kmetijske družbe so se novemu položaju kmeta prilagodile s postopno reorganizacijo pravil v skladu z nastalimi razmerami in društveno zakonodajo. V večji meri so se trudile, da pridobijo *kmete* za pristop

v članstvo. Kranjska kmetijska družba je 1849 pričela organizirati *podružnice*, ki jih je sprva naslonila na upravno razdelitev dežele. Podružnic je bilo predvidenih 21; pri tem ustanavljanju *od zgoraj* so nekatere ostale le na papirju. Goriška kmetijska družba je imela članstvo razdeljeno po krajevnih sekcijah. V slovenskih okrajih je bilo 1854 7 sekcij s 57 člani; sekcija v Gorici je sama štela 130 članov. Vsega članstva je bilo 345, od teh zunaj goriškega okrožja 70. Koroška kmetijska družba je 1855 spremenila pravila in z njimi omogočila širše članstvo v družbi.

L. 1849 sprejeta pravila kranjske kmetijske družbe so razen uvedbe podružnic vsebovale še nekaj drugih sprememb. Namesto prejšnjih teoretičnih so bile poudarjene predvsem *praktične naloge*, ki jih je družba že opravljala. Te so bile: pospeševanje kmetijskega pouka, podpiranje podkovske šole, s katero je bil združen pouk o umni živinoreji, in izdajanje Novic za razširjanje kmetijskega in obrtnega znanja ter podeželskemu ljudstvu potrebnega znanja o novi občinski ureditvi. Pravila so nadalje določala, da si bo družba prizadevala za povzdigo kmetijstva, zlasti sadjarstva, gojenja murv in sviloprejk, deželnim in državnim organom pa bo dajala mnenja v kmetijskih zadevah. Določbe glede novih članov so bile spremenjene le toliko, da jih je sprejemal občni zbor na predlog vsaj dveh rednih članov, a ne več le na predlog družbinega odbora. Možnost pristopa v članstvo je bila torej olajšana.

Delovno področje kmetijskih družb se je razširilo, ko so bile konec 60-ih let izrecno priznane kot *samoupravni organ* pri pospeševanju kmetijstva. Po njihovih predlogih je država podeljevala podpore za pospeševalne akcije, družbam pa prepuščala razdeljevanje. Prejemale so od države subvencije za organizacijo neposredne kmetijsko pospeševalne službe. Dajale so mnenja k državnim in deželnim zakonskim načrtom s področja agrarne politike; od njih je izšla tudi marsikatera pobuda za zakonodajne ukrepe v korist kmetijstva. Pri intenzivnejšem poseganju države v gospodarstvo so naraščale naloge kmetijskih družb, ki so postale zastopstva kmetovalskih interesov.

Kranjska kmetijska družba je 1849 dobila za predsednika Slovenca, industrialca in veleposestnika FIDELISA TERPINCA, medtem ko je bil od 1842 na tajniškem mestu JANEZ BLEIWEIS. V glavnem odboru je bilo tedaj več Slovencev; od 1839 je bil njegov delaven član JOŽEF OREL, pozneje tudi sodelavec Novic z gospodarskimi članki. Po TERPINČEVEM odstopu 1868 sta sicer vodila družbo še dvajset let kot predsednika nemška fevdalna veleposestnika, vendar *slovenskega značaja* družbe to ni več spremenilo.

Zaradi političnega vpliva kmetijskih družb so si politiki in politične stranke prizadevali, da bi bili udeleženi pri vodstvu. JANEZU BLEIWEISU je tajniška funkcija pri kranjski kmetijski družbi, združena z urejevanjem njenega glasila, odprla pot do odločujočega položaja v slovenski politiki. Ko je bilo treba po njegovi smrti (1881) voliti novega tajnika, je prišlo do *boja za vodstvo* družbe, v katerem so Nemci nastopili s svojim tajniškim kandidatom. Taki boji so se pozneje ponavljali med slovenskimi političnimi strankami. Pri tem so se izražala tudi prizadevanja za reorganizacijo družbe ali preusmeritev njenega delovanja.

Da bi zajela čimveč kmetovalcev, je kranjska kmetijska družba 1868 predvidela 41 *podružnic*. Odbor je bil razdeljen na posebne odseke: za poljedelstvo in živinorejo, gozdarstvo, sadjarstvo, gojitev sviloprejk, čebelarstvo in vinarstvo. Vendar je organizacija glede števila podružnic in članov le počasi napredovala. L. 1876 je bilo 25 podružnic s 1004 člani. Število članov je bilo zelo nestalno. L. 1883 jih je bilo komaj 436 in šele 1888 je zopet prekoračilo tisoč. Od tedaj je družba vsako leto

zaznamovala napredek. Konec stoletja je dosegla 5000 članov; ob izbruhu prve svetovne vojne jih je imela nad 9000, organiziranih v 158 podružnicah.

Narodnostni boji so se razvijali tudi v okrilju *izvenkranjskih* kmetijskih družb, v katerih so imeli vodstvo Nemci oziroma Italijani. Na Štajerskem, Koroškem in Goriškem so bili slovenski člani zapostavljeni glede rabe slovenskega jezika in glede gospodarskih koristi. Zato se je med njimi že v 60-ih in 70-ih letih pojavljala misel na posebne slovenske kmetijske družbe v posameznih deželah — ali pa na pridružitvev kranjski kmetijski družbi.

Na *Slovenskem Štajerskem* je bilo sicer več podružnic štajerske kmetijske družbe, toda le nekatere so imele slovensko vodstvo. L. 1879 je imela družba 63 podružnic s 4068 člani; v slovenskih okrajih je bilo 17 podružnic z 875 člani. L. 1900 je od 63 podružnic in 5064 članov bilo v spodnještajerskih okrajih 15 podružnic z 810 člani. Med slovenskimi kmetovalci je bilo tedaj za družbo malo zanimanja. Kljub temu je bila družba delavna tudi na Slovenskem Štajerskem. Organizirala je predavanja in tečaje, pri katerih so sodelovali deželni potovalni učitelji, podpirala je ustanavljanje kmetijskih zadrug ter sodelovala pri kmetijskopospeševalnih akcijah države in dežele. Gospodarske koristi so pritegovale tudi slovenske kmetovalce; pričeli so v večjem številu pristopati kot člani in ustanavljati nove podružnice. Deloma je bilo to izraz povečane narodne politične aktivnosti med Slovenci. L. 1906 je od 99 podružnic in 10.380 članov bilo v spodnještajerskih okrajih 28 podružnic in 2138 članov, 1912 pa je od 16.926 članov bilo 5241 na Slovenskem Štajerskem. V družbinem osrednjem odboru so bili prej le posamezni Slovenci; 1914 je bilo izvoljenih šest slovenskih odbornikov. Glede na naraščanje slovenskega članstva je družba 1910 nastavila še posebnega slovenskega tajnika z nalogo, da urejuje slovensko družbino glasilo in posluje s slovenskimi podružnicami.

Goriška kmetijska družba je bila v 60-ih letih do Slovencev še nekako nepristranska, dasi so jo vodili Italijani. Izdajala je slovenski kmetijskостrokovni list; prirejala je zborovanja tudi v slovenskem delu dežele. Narodnostna nasprotja so se v deželi postopoma zaostila in dobila odsev tudi v družbi. Ker so bili Slovenci v članstvu družbe slabo zastopani, niso mogli soodločati. L. 1893 je družba imela 369 članov, slovenskih je bilo 80, v odboru so imeli tri odbornike. Ko so uvideli, da se v vodstvu ne morejo uveljaviti, so Slovenci ustanovili 1905 novo *Goriško kmetijsko društvo*. Društvo je doseglo, da ga je država priznala kot pomožni organ pri pospeševanju kmetijstva in mu dovoljevala subvencije. V prvem letu je k društvu pristopilo 394 članov. Pričelo se je po vsej deželi organiziranje kmetovalcev v podružnicah, do srede 1907 je bilo že 37 podružnic s 1888 člani; do 1913 je število članov naraslo na 2396.

Kmetijska družba v *Trstu* je bila ustanovljena 1857 kot vrtnarsko društvo pod nazivom *Società di orticoltura del Litorale*; 1868 je področje razširila na vse kmetijske panoge in se preimenovala v *Società agraria di Trieste*. V začetku 80-ih let je imela ok. 300 članov, med njimi večje število Slovencev, toda družbin značaj je bil popolnoma italijanski. Izdajala je glasilo v italijanščini, najprej *L' Ortolano*, pozneje *L' Amico dei Campi*. Tržaška kmetijska družba si je pridobila zasluge za pogozdovanje Krasa v tržaški okolici. Ker Slovenci niso imeli v njej nikakega vpliva, so 1894 ustanovili *slovensko Kmetijsko društvo za Trst in okolico* s podružnicami v Trstu, pri Sv. Križu in na Proseku. Društvo je prvo leto zbralo 180, v nekaj letih pa je doseglo ok. 250 članov. Prirejalo je kmetijska predavanja in organiziralo vzajemne zavarovalnice za govejo živino in mlekarске zadruge v tržaški okolici. Sicer

se je ukvarjalo z običajnimi nalogami kmetijskih družb; dobivalo je državno subvencijo. Po priključitvi Trsta Italiji je delovalo do 1929, ko je bilo razpuščeno.

Na novo je bila ustanovljena 1868 kmetijska družba v Istri, *Società Agraria Istriana*, s sedežem v Rovinju, a ni imela istega pomena kot kmetijske družbe v dru-

Diploma Kranjske kmetijske družbe o imenovanju Janeza Bleiweisa za dopisnega člana, 1838

gih deželah, ker je njeno delovno področje prevzel 1884 ustanovljeni svet za poljedelstvo z okrajnimi kmetijskimi zadrugami. L. 1898 jih je bilo 18 z 2090 člani.

Koroška kmetijska družba je bila popolnoma v nemških rokah; tudi pri podružničnih odborih na Slovenskem Koroškem Slovenci niso prišli do veljave. L. 1892 je imela družba 43 podružnic in 2311 članov, v slovenskem delu dežele je bilo 14 podružnic s 500 člani. Toda pri teh podružnicah sta le dve imeli za načelnika slovensko zavednega moža. Nemško vodstvo družbe je odklanjalo sodelovanje Slovencev in ni upoštevalo potreb drugojezičnega članstva. Slovenščine zmožnega potovalnega kmetijskega učitelja je družba nastavila šele na posredovanje poljedelskega ministrstva

in z njegovo subvencijo. Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem je pripravljalo ustanovitev posebne kmetijske družbe za Slovensko Koroško, toda načrta iz finančnih razlogov ni bilo mogoče izvesti.

Ko je bilo v Avstriji sproženo vprašanje *kmetijskih zbornic*, jih je kranjska kmetijska družba odklanjala kot birokratične ustanove; zdele so se ji nepotrebne, ker so opravljale iste naloge na prostovoljni podlagi organizirane kmetijske družbe. Imela je tudi pomisleke zoper finančna bremena v zvezi z zbornicami. V 90-ih letih je načrt državnega zakona o kmetijskih stanovskih zadrugah sprožil obravnavo o organizaciji kmetijskih interesnih zastopstev, ki naj bi dobila svoj vrh v svetih

Poslopje Kmetijske družbe v Ljubljani okrog 1900 (po Grefeju)

za poljedelstvo. Odbor kranjske kmetijske družbe je glede na zakon o ustanovitvi sveta za poljedelstvo, sprejet 1900 v deželnem zboru, pristal na reorganizacijo, vendar do nje ni prišlo, ker zakon ni dobil vladarjeve sankcije. Odbor, ki je prevzel vodstvo družbe na občnem zboru 1910, si je postavil nalogo, da jo preosnuje v interesno zastopstvo kmetovalcev. Zato naj bi bili pravi člani z aktivno in pasivno volilno pravico le kranjski kmetovalci; kmetovalci drugih dežel in nekmetovalci bi mogli biti le podporni člani; uživali bi vse ugodnosti, ne bi pa imeli volilne pravice. Na občnem zboru 1912 sprejeta nova pravila so uveljavila ta načela, toda svetovna vojna je preprečila reorganizacijo. Štajerska kmetijska družba je tudi nasprotovala organizaciji kmetijskih zbornic. Ko so se vedno močnejše pojavljale zahteve po kmetijskih interesnih zastopstvih, so jim na Štajerskem skušali ugoditi z reorganizacijo kmetijske družbe. L. 1908 so bila spremenjena pravila, po katerih naj bi družba postala stanovska organizacija štajerskih kmetovalcev. Nova pravila so tudi določala, da bo kmetijska družba nakupovala za člane kmetijske potrebščine in prodajala kmetijske pridelke. Na Koroškem je bil 1911 po zgledu drugih avstrijskih dežel organiziran deželni svet za poljedelstvo. Njegova naloga je bila pospeševanje kmetijskih koristi. Kmetijski družbi je deželni svet za poljedelstvo odzvel

del njenega delovanja. Slovenci so brezuspešno zahtevali v njem poseben slovenski oddelek.

Pri pospeševanju kmetijstva so kmetijske družbe imele bolj ali manj enake naloge. Na področju *živinoreje* so z državnimi podporami nakupovale plemenjake in jih dajale živinorejcem na razpolago, z uvajanjem pasem in razdelitvijo dežele na pasemsko okrožja so si prizadevale za izboljšanje živinoreje, prirejale so živinske razstave in podeljevale nagrade za živino. V sodelovanju z državnimi žrebčarnami so skrbele za povzdigo konjereje. To delo so vodili konjerejski odseki, ki so se pozneje razvili v samostojna konjerejska društva. Z nakupom in razdeljevanjem plemenskih živali izbranih pasem so družbe skrbele tudi za izboljšanje prašičereje, ovčereje in peruninarstva.

Kmetijske družbe so dale pobudo in podpirale ustanovitev kmetijskih *društev* in *zadrag*. Organizacija sirarskih društev na Tolminskem in v Bohinju je v veliki meri uspeh dela goriške in kranjske kmetijske družbe. Pred prvo svetovno vojno sta štajerska in koroška kmetijska družba sodelovali v organizaciji kmetijskega knjigovodstva zaradi ugotavljanja donosnosti kmetijskih obratov. Kranjska družba pa v tem delu ni sodelovala.

Kmetijskim družbam pripada največji delež za razširjenje in izboljšanje *sadjarstva* (gl. pogl. 16). Družbe ali njihove podružnice so imele drevesnice, iz katerih so člane preskrbovale s sadnimi drevesci. Kranjska kmetijska družba je članom brezplačno razdeljevala do prve svetovne vojne po štiri drevesca na leto. Skrb za *vinarstvo* je postala posebno aktualna, ko sta se širili trtni boleznii oidij in peronospora in je trtna uš pričela uničevati vinograde (gl. pogl. 14). Vinogradnike je bilo treba seznanjati z načinom boja proti trtnim boleznim; kmetijske družbe so preskrbovale kemična sredstva in orodje. Uredile so trtnice, kjer so gojile proti trtni uši odporne ameriške trte za obnovo uničenih vinogradov. Na Goriškem je kmetijska družba skrbela za gojitev sviloprejk.

V manjšem obsegu so se vse kmetijske družbe ukvarjale s preskrbovanjem semen, orodja, pozneje tudi strojev, umetnih gnojil, galice, žvepla in drugih *kmetijskih potrebščin* za člane. Kmetijske podružnice so imele kmetijske stroje, kot čistilnice za žito, mlatilnice, travniške brane, trtne škropilnice itd. Nekatere podružnice so imele naprave za predelovanje sadja, moštarnice, priprave za kuhanje žganja in sadne sušilnice. Pretežni del v kranjskem kmetijstvu porabljene množine umetnih gnojil je posredovala kmetijska družba. Sredi 90-ih let je razpečala članom letno nekaj desetlin vagonov, v začetku stoletja že 100 do 150, v letih pred prvo vojno pa okrog 400 vagonov umetnih gnojil. Z nabavo kmetijskih potrebščin, toda v manjši meri kot kranjska, se je ukvarjala goriška kmetijska družba, pozneje kmetijsko društvo. Kmetijski družbi v Celovcu in Gradcu nista razvili blagovnega prometa na način in v obsegu kot družba v Ljubljani; v obeh deželah je preskrba s kmetijskimi potrebščinami postala naloga I. 1900 ustanovljenih zvez kmetijskih zadrag, s katerimi sta bili obe družbi v najožjih stikih.

Že v zadnjih desetletjih *pred prvo svetovno vojno* so se razmere za delo družb v marsičem spremenile. Družbe niso bile več edina kmetijska organizacija; nastale so nove organizacije za posamezne kmetijske panoge. Razvilo se je kmetijsko združenstvo, ki je odvzelo kmetijskim družbam del njihovega področja. Državna in deželne kmetijske pospeševalne službe se niso več toliko naslanjale na družbe, temveč so uporabljale lastne organe, kmetijske potovalne učitelje, živinorejske, mlekarske, sadjarske in vinarske nadzornike itd. Akcije v prid kmetijstva so država in dežele izvedle neposredno po upravnih organih in občinah.

Kljub razširitvi kmetijskih družb je večina kmetov ostala zunaj njih in ni z njimi neposredno sodelovala. Po strukturi članstva so bile kmetijske družbe organizacije kmetovalcev z večjo posestjo, znaten vpliv pri vodstvu so imeli veleposestniki in kmetijski ter gospodarski strokovnjaki. Zato so se zavzemale predvsem za koristi velikih, manj pa za potrebe malih kmetov.

LIT.: ST. RICHTER, Das landwirtschaftliche Vereins- und Genossenschaftswesen, GÖLFI, Supplementband, I. Hälfte, str. 509—653. — M. ERTL, Landwirtschaftliche Berufsgenossenschaften, Mischler-Ulbrich, 2., str. 614—624.

● **5. Med obema vojnama.** Z nastankom Jugoslavije je *kranjska* kmetijska družba razširila področje na vse slovensko ozemlje v njenih mejah. Še pred prevratom je pričela ustanavljati podružnice zunaj Kranjske, posebno na Primorskem. Število članstva je v zadnjih letih vojne zelo naraslo; mnogo jih je pristopilo, ker jim je družba v letih pomanjkanja preskrbelo blago, ki ga drugače niso mogli dobiti. L. 1919 je imela na ozemlju jugoslovanske Slovenije 286 podružnic s 24.800 člani. L. 1920 je število članstva doseglo vrhunec, skoraj 32.000, potem pa je začelo nazadovati; l. 1925 jih je bilo 17.250; do 1932, preden se je družba kot društvo razdružila, pa je članstvo padlo pod 10.000. Okrog tega števila se je gibalo tudi v naslednjih letih. *Nazadovanje članstva* je bilo posledica tako zmanjšane družbinega vpliva in koristi, ki jih je v nestalnih gospodarskih razmerah mogla nuditi članom pri preskrbovanju kmetijskih potrebščin, kakor tudi ponavljajočih se bojov med političnimi strankami za vodstvo družbe.

L. 1929 je bila družba *razpuščena* z utemeljitvijo, da je postala politično društvo in segla čez področje, določeno v pravilih. Takoj nato je bila na osnovi novih pravil ustanovljena *nova kmetijska družba*, ki je prevzela premoženje razpuščene. Vendar je bilo življenje nove kmetijske družbe kratko; l. 1932 se je sama kot društvo *razdružila* in je bila ustanovljena nova v obliki zadruga, na katero je bilo preneseno družbino premoženje. Kot zadruga je kmetijska družba pričela z vnovčevanjem kmetijskih pridelkov in živine. Družba je še naprej izdajala *Kmetovalca*, ki pa je po številu naročnikov zelo nazadoval.

Razmere so se tudi po prvi vojni spreminjale; naloge družbe so se krčile zlasti glede pospeševalne službe in kmetijskega pouka. Kmetijski strokovnjaki so delovali neposredno v upravnih oblasteh, država je prevzemala v svoje roke vedno večji del kmetijske pospeševalne službe. Kot zastopnica kmetijskih koristi kmetijska družba ni imela več tistega vpliva kot v Avstriji.

Nabavljanje kmetijskih potrebščin je ostala glavna naloga kmetijske družbe, toda tudi pri tem je nazadovala; po vojni je v najugodnejšem letu 1929 prodala članom 650 vagonov umetnih gnojil, do 1932 je ta promet nazadoval spričo gospodarske krize in nazadovanja članstva na okrog 150 vagonov letno, 1935 pa je dosegel komaj 100 vagonov.

B. Specialna kmetijska društva

● **6. Splošno.** Šele ustavna doba je dala možnost *svobodnega združevanja* posameznikov. *Društveni zakon* iz 1867 je dal pravno obliko *kmetijskim društvom*, ki so jih pričeli ustanavljati v 70-ih letih. Deloma so bila društva rezultat krajevnih pobud in je bilo področje tudi krajevno omejeno. Delovno področje so omejevala na posamezne kmetijske panoge, npr. vinarstvo, sadjarstvo, čebelarstvo itd. Nekatera društva so prevzela čisto gospodarske naloge; nabavljala so za člane razne

potrebščine, skrbela za vnovčevanje pridelkov, urejala skupne obrate, ki so proizvode članov predelovali in vnovčevali; v to kategorijo so sodila npr. sirarska in kletarska društva. Čeprav so bile organizacije s takim delovnim področjem pravno društva, so bile po gospodarskem bistvu zadruge. Veliko se jih je pozneje preosnovalo v zadruge, zato so obravnavana pri združništvu. Tu so upoštevana le društva, ki so največ s poukom skrbela za gospodarske koristi članov.

LIT.: Gl. pod ●4 RICHTER.

● 7. **Čebelarstva društva.** Pobudo za 1873 (gl. pogl. 18 ●8) ustanovljeno čebelarstvo na *Kranjskem* je dal EMIL ROTSCHÜTZ-RAVENEGG, ki je imel v Podsmreki pri Višnji gori veliko čebelarstvo podjetje. Pričelo je z izdajanjem glasila, prvotno celo dveh, enega v nemškem, drugega v slovenskem jeziku. Članom je prodajalo panje in druge potrebščine po polovični ceni, kar je v začetku mnoge privlačilo; l. 1875 je imelo društvo nad 500 članov. Ko je zaradi pomanjkanja sredstev moralo ukiniti 50%-ni popust, so člani izgubili zanimanje za društvo. Po nekajletnem životarjenju je 1882 prenehalo izdajati *Slovensko čebelo* in društva je bilo konec. Že v istem letu so se zbrali v Trbižu čebelarji z Gorenjske in Gornje Koroške ter sklenili ustanoviti društvo za povzdigo čebelarstva in posredovanje pri prodaji medu. Do ustanovitve društva za omenjeno področje sicer ni prišlo, pač pa je 1883 pričelo delovati *Čebelarstvo in sadjarsko društvo za Kranjsko* s sedežem na Jesenicah (gl. ●10).

Nekako istočasno kot na Kranjskem so se pričeli organizirati čebelarji na Štajerskem. Na *Slovenskem Štajerskem* so se v 70-ih letih ustanovile v Mariboru, Celju in Radgoni podružnice štajerskega čebelarskega društva. Pri teh podružnicah so sodelovali Slovenci; prirejale so predavanja in tečaje in zbrale okrog sebe nekaj sto čebelarjev. Delovanje teh društev je sčasoma ponehalo.

Šele s tretjim društvom *Slovensko čebelarstvo društvo za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko* s sedežem v Ljubljani, ustanovljenim 1897 s pomočjo kranjske kmetijske družbe, so slovenski čebelarji dobili organizacijo, ki je obstala in je imela resničen pomen za razvoj čebelarstva. Čebelarstvo društvo je zaneslo med čebelarje misel racionalne mere, racionalnega panja in racionalnega čebelarskega obrata. To je doseglo z vztrajnim poučevanjem v *Slovenskem čebelarju*, ki ga je pričelo izdajati takoj po ustanovitvi, s številnimi čebelarskimi tečaji, potovalnimi učitelji in izdajanjem ustrezne literature.

Prvotno je bilo društvo organizirano kot enotno. L. 1904 je spremenilo pravila, predvidelo *podružnice in zveze podružnic* za posamezne dežele ter se preosnovalo v osrednje društvo slovenskih čebelarjev. L. 1903 je bilo ustanovljeno *Slovensko čebelarstvo društvo za Spodnje Štajersko*, ki je pristopilo k osrednjemu društvu v Ljubljani; člani društva so prejeli *Slovenskega čebelarja* kot skupno glasilo. Podobno se je 1913 ustanovilo posebno društvo za *Koroško*, 1914 pa za *Goriško*, vendar ti dve društvi zaradi izbruha vojne nista mogli razviti svojega delovanja.

Organizacija čebelarjev je po preosnovi 1904 živahno napredovala; l. 1905 je imelo osrednje čebelarstvo 744 članov, od katerih jih je 140 odpadlo na štajersko društvo. L. 1913 je imelo osrednje društvo v 23 podružnicah 850 članov; štajersko društvo je l. 1910 štel 22 podružnic in 650 članov. Število članstva je tudi med svetovno vojno naraščalo. Mnogo jih je pristopilo, ker je društvo članom prekrbovalo sladkor za pitanje čebel.

Po prvi vojni je za vso Slovenijo ostalo društvo v Ljubljani, ki se je 1920 preimenovalo v *Čebelarstvo društvo za Slovenijo*, 1934 pa v *Slovensko čebelarstvo društvo*.

Društvo za Spodnje Štajersko se je razdružilo, *podružnice* na Slovenskem Štajerskem in v Mežiški dolini so pristopile k ljubljanskemu društvu in se združile v zvezi s sedežem v Celju oziroma v Guštanju (na Ravnah). L. 1939 so se gorenjske podružnice združile v *Zvezo čebelarstvih podružnic Antona Janše* s sedežem v Kranju. L. 1920 je imelo društvo 98 podružnic in 2641 članov, 1940 je doseglo 170 podružnic s 3406 člani, poleg teh je bilo še 262 neposrednih članov. Leto prej, ko je imelo društvo 3826 članov, je bilo med temi 2411 kmetovalcev, 241 učiteljev, 256 uradnikov, 280 obrtnikov, 287 delavcev, drugi so bili raznih drugih poklicev.

Glavno *delo društva* je bil pouk članov v umnem čebelarstvu. Razen tega je društvo članom preskrbovalo čebelarstvene potrebščine; ta posel je opravljala blagovni oddelek, ki se je razvil po prvi vojni. Ukvarjalo se je tudi z vnovčevanjem medu; za prodajo proizvodov društvenih članov je uvajalo enotno posodo z enotnimi etiketami. Iz društvenega članstva je izšla že pred prvo vojno pobuda za ustanovitev *zadrug*, ki bi prevzela blagovne posle. Zadruga je med vojno prenehala in bila likvidirana. Blagovni oddelek društva, ki je dobil naziv *Društvena Čebelarna*, je sredi 30-ih let pričel vnovčevati med. Ta kupčija se je lepo razvijala. L. 1934 je čebelarna imela 8 podružnic.

Že v prvem letu je društvo organiziralo posebne opazovalnice, ki so zbirale in v društvenem glasilu objavljale za čebelarje važne podatke. Da bi zajamčilo potrošnikom nakup kvalitetnega blaga in članom olajšalo prodajo, je uvedlo kontrolo medu. V zadnjem desetletju pred drugo vojno je društvo uredilo plemenilne postaje, uvedlo zavarovanje za nezgode, ki bi jih povzročile čebele, in ustanovilo društveni sklad za povračilo škode, nastale zaradi čebelnih bolezni.

Goriško čebelarstvo je po prvi vojni obnovilo delovanje. L. 1921 je štelo okrog 300 članov. Da bi dobilo trdnjšo podlago za gospodarsko poslovanje, so goriški čebelarji želeli ne le skupno nabavljati potrebščine, temveč tudi urediti skupno vnovčevanje medu in drugih izdelkov ter so društvo 1921 razdružili in osnovali *Slovensko čebelarstvo zadrugo za Julijsko Benečijo*, v kateri se je včlanilo ok. 150 čebelarjev. Reorganizacija zadrugištva v Italiji, ki jo je izvedel fašizem, je vzela možnost obstoja tudi tej slovenski zadrugi. (gl. pogl. 18).

LIT.: Petindvajsetletnica »Čebelarstva društva za Slovenijo«, Slovenski čebelar, 25/1922, str. 1—12.

● 8. **Hmeljarsko društvo.** Stalni nasadi hmelja v Savinjski dolini so se razširili v drugi polovici 70-ih let 19. stol. (gl. pogl. 15). Že 1880 je bilo ustanovljeno *južnoštajersko hmeljarsko društvo* z namenom, da kmetovalce poučuje o sajenju in oskrbovanju hmelja, jim pomaga pri preskrbi dobrih sadik in umetnih gnojil ter jih seznani s sredstvi in načinom pokončevanja hmeljskih škodljivcev. Pri novi kulturi, ki je kmetovalci dotlej niso poznali, je bilo delo društva za razširjenje hmeljarstva odločilnega pomena. L. 1902 je društvo ustanovilo hmeljarno kot *zadrugo*, ki je oskrbovala prepariranje in vkladanje hmelja; bila je urejena za prekomorsko trgovino. Uredilo je tudi poskusen nasad. Prirejalo je hmeljarske razstave in se udeleževalo tujih razstav, da je seznanjalo trgovino in zlasti pivovarne s savinjskim hmeljem. Pridelovalce hmelja je obveščalo o razmerah na hmeljarskih tržiščih in o cenah hmelja.

Število članov je bilo prvotno nizko; še 1910 jih je bilo komaj 64. Naraslo pa je po prvi vojni in posebno, ko so bile 1928 uvedene *podružnice*. L. 1929 je društvo imelo 23 podružnic in 1673 članov. Padec cen hmelja je prinesel krčenje nasadov, razdružitve več podružnic in izstopanje članov. L. 1930 se je število podružnic

znižalo na 16, število članov na 882. Število članov je še bolj nazadovalo, ko so bila zaradi političnih trenj v društvu 1934 spremenjena pravila in ukinjene podružnice; l. 1936 je imelo društvo še 668 članov.

Da zagotovi savinjskemu hmelju veljavo na trgu in kupcem zjamči pristnost izvora, je društvo 1910 uredilo v Žalcu *oznamovalnico* za hmelj; država jo je potrdila, njeno oznamovanje v trgovini je bilo priznано. Oznamovanje je bilo le fakultativno, društvo je bilo zoper obveznost. L. 1936 je bila oznamovalnica ukinjena, njeno nalogo je prevzela *Banovinska hmeljska komisija Dravske banovine*; oznamovanje je ostalo fakultativno.

Za skupno vnovčevanje hmelja je bila 1931 ustanovljena *Hmeljska prodajna zadruga* v Žalcu. Z njo se je Hmeljarsko društvo 1938 združilo v enotno hmeljarsko organizacijo. Pravila zadruge so se spremenila tako, da je obsegala vse dotedanje področje društva; predvideno je bilo tudi ustanavljanje podružnic.

● 9. **Konjerejska društva.** Skrb za konjerejo je bila sprva naloga kmetijskih družb. V avstrijskih deželah so delovale posebne deželne *komisije* kot državni organi. Njihova glavna naloga je bila razdeljevanje državnih žrebcev plemenitnim postajam in nadzorstvo nad delom teh postaj. Na pobudo vlade je 1879 prevzela *kranjska* kmetijska družba naloge deželne konjerejske komisije, ki je bila razpuščena, pri kmetijski družbi pa se je ustanovil konjerejski odsek. Ta je deloval z državno upravo pri pospeševanju konjereje, nagrajevanju in razdeljevanju žrebcev. Število članov ni bilo nikdar veliko.

Na *Štajerskem* je bilo za konjerejo več zanimanja. Štajersko konjerejsko društvo je imelo zaupnike tudi v slovenskem delu dežele. Pozneje so bile organizirane podružnice, od katerih so bile nekatere v slovenskih, druge v nemških rokah. Toda tudi tu je bilo glavno delo za povzdigo konjereje v rokah kmetijske družbe.

Na *Goriškem* je bila konjereja razvita v kobariškem okolišu. Ker se je državna uprava iz vojaških razlogov zanimala za razvoj te panoge, je *Goriško kmetijsko društvo* 1911 sprožilo ustanovitev konjerejskega društva za Tolminsko. To je dobilo nalogo izboljšati konjerejo v sodelovanju z državnimi in vojaškimi organi in to ob državnih podpori.

Po ustanovitvi *Jugoslavije* sta delovala pri kmetijski družbi dva ločena konjerejska odseka, eden za nekdanjo Kranjsko in priključeni koroški del, drugi za Slovensko Štajersko. L. 1927 sta namesto odsekov nastali dve društvi, eno za ljubljansko, drugo za mariborsko oblast. Po upravni reorganizaciji in razdelitvi države na banovine sta bili društvi združeni. L. 1924 sta konjerejski društvi pričeli izdajati list *Konjerejec*, ki je izhajal do 1930, ko je bil združen s *Kmetovalcem*.

● 10. **Sadjarska društva.** Prva sadjarska organizacija je bila s precejšnjo državno podporo 1869 ustanovljeno *Vrtnarsko društvo*, ki je za svoje področje imelo vso *Kranjsko* in je že drugo leto obstoja priredilo v Ljubljani razstavo sadja, vrtnih proizvodov ter vrtnarskega orodja. Razstave se je udeležilo 60 razstavljalcev, povčini iz Ljubljane; komaj pet jih je bilo s podeželja. Društvo, ki so ga vodili ljubljanski nemški meščani, se zunaj Ljubljane ni uveljavilo. Dobilo je sicer še pozneje precejšnjo državno podporo, toda pomembnejši dokazi o njegovem delovanju se niso ohranili. Po sklepu občnega zbora se je 1890 razšlo.

Nova društva za pospeševanje sadjarstva so pričeli ustanavljati v *sadjarskih okoliših šele v 80-ih letih*. V Gorici so sicer Slovenci 1873 pripravljali ustanovitev društva, ki naj bi organiziralo vnovčevanje goriškega sadja in drugih pridelkov, ostalo je pa le pri načrtu. V Vipavi je bilo sadjarsko društvo ustanovljeno 1880; med ustanovitelji je bil RIHARD DOLENC, ravnatelj sadjarske in vinarske šole na Slapu pri Vipavi.

L. 1882 je sledilo sadjerejsko društvo za Spodnji Štajer v Št. Juriju ob južni železnici. Pri ustanovitvi sta med drugimi sodelovala MIHAEL VOŠNJAK in GUSTAV IPAVIC. Delovanje tega društva je zavzelo širši obseg; do 1886 si je pridobilo nad 400 članov v spodnještajerskih krajih. Že v začetku si je prizadevalo za nastavitev potovalnega učitelja, ki bi poučeval v slovenščini. Uredilo je drevesnice za obnovo sadovnjakov. Z delom je doseglo trajne uspehe. Ko je bila ustanovljena kmetijska šola v Št. Juriju, so tudi njeni učitelji podprli delo društva. Pozneje so nastala na Slovenskem Štajerskem sadjarska društva še v Mariboru, Očeslavcih, Šoštanju; na Koroškem je bilo ustanovljeno sadjarsko društvo v Podkloštru, na Goriškem v Tolminu in Kobaridu; v Kanalu, Kamnjah in še nekaterih drugih krajih so bila organizirana društva za sadjarstvo in vinarstvo obenem. Posebne sadjarske organizacije so bile omejene le na nekatera področja. V drugih so še naprej skrbale za sadjarstvo kmetijske družbe s podružnicami. Kranjska kmetijska družba je članom vsako leto brezplačno oddajala nekaj sadnih drevesc iz svoje drevesnice; okrog 30 njenih podružnic pa je imelo lastne drevesnice. L. 1883 je pričelo delovati *Čebelarstvo in sadjerejsko društvo za Kranjsko* s sedežem na Jesenicah. Izdajalo je list *Slovenski čebelar in sadjerejec*, prirejal je predavanja o čebelarstvu in sadjarstvu, organiziralo razstavo in uredilo drevesnico. Število članstva je 1887 doseglo 450. Po živahnem delovanju v prvih letih je prišlo pozneje do zastoja. Sredi 1889 je društveno glasilo prenehalo izhajati.

Novo življenje je prišlo v slovensko sadjarstvo z MARTINOM HUMEKOM, ko je 1910 postal deželni sadjarski učitelj na Kranjskem in je pričel buditi smisel za organizacijo sadjarjev. L. 1912 je bilo ustanovljeno na pobudo ANTONA MRKUNA, župnika na Hmcu, sadjarsko društvo za kamniški politični okraj; zasadilo je drevesnice v Šmarci, Tunjicah, Komendi in Lukovici, začelo izdelovati brezalkoholne pijače in sušiti sadje. Izdalo je knjižico *Sadje v gospodinjstvu*. L. 1913 je HUMEKOV *Slovenski sadjar* razširil poziv k ustanavljanju okrajnih sadjarskih društev, ki bi se združila v deželno zvezo. Pripravljala se je ustanovitev nekaterih društev; vojna je nadaljnji razvoj pretrgala.

Sistematična organizacija slovenskih sadjarjev je nastala *po prvi svetovni vojni*. Po prizadevanju MARTINA HUMEKA so sadjarji 1921 organizirali *Sadjarsko društvo za Slovenijo*, ki je prevzelo kot glasilo *Slovenski sadjar*. Dve leti pozneje je društvo prevzelo v delovno področje tudi vrtnarstvo in spremenilo naziv v *Sadjarsko in vrtnarsko društvo*, naziv glasila pa v *Sadjar in vrtnar*. Tedaj se je pričelo ustanavljanje podružnic v krajih, kjer je bilo najmanj 15 članov. Število članstva in podružnic je hitro naraščalo; konec 1923 je društvo imelo 2131 članov, od teh je bilo 935 organiziranih v 24 podružnicah, drugi so bili neposredni člani osrednjega društva. L. 1931 je bil dosežen prvi višek. Število članov je naraslo na 9126, število podružnic na 179. V letih gospodarske krize je prišlo nazadovanje, toda kmalu je začelo število članov zopet naraščati; konec 1940 je imelo društvo 322 podružnic in 12.533 članov.

Razvoj društva je spremljalo *intenzivno delo*. Z glasilom je širilo pouk o sadjarstvu in vrtnarstvu; temu namenu so služila tudi predavanja, strokovni tečaji, poučni izleti, sadne in vrtnarske razstave. Nad 50 podružnic je imelo lastne drevesnice. Blagovni oddelek je članom preskrboval vrtnarsko in sadjarsko orodje, semena, umetna gnojila in sredstva za pokončavanje sadnih in vrtnih škodljivcev. Pri tem je društvo sodelovalo s kmetijsko družbo. Skoraj vse podružnice so imele sadne škropilnice in sušilnice za skupno uporabo podružničnih članov, nekatere so jih imele celo več; konec 1940 je bilo 390 sušilnic in 472 škropilnic. Društvo se je ukvarjalo tudi z vnovčevanjem sadja. Prizadevalo se je zlasti, da navaja članstvo k upoštevanju zahtev trga glede sadnih sort in pripravljanja sadja za prodajo. Med

najbolj pomembnimi uspehi organizacije je izbor sadnih sort, ki naj bi jih gojili v posameznih okoliših.

● **11. Vinarska društva.** V okoliših, kjer je bilo vino glavni kmetijski proizvod, se je potreba po organizaciji razmeroma zgodaj pojavila. Konkurenca tujih kvalitetnejših vin je silila vinogradnike k *izboljšanju kakovosti*. V 1871 in 1872 je bilo na Slovenskem Štajerskem ustanovljenih šest vinarskih društev. Obenem so bila ustanovljena prva vinarska društva na Goriškem. Za to organizacijo se je zanimalo tudi ministrstvo za poljedelstvo. Po njegovem naročilu je kranjska kmetijska družba preskrbela 1874 slovenski prevod pravil za vinarska društva, ki so bila razdeljena med vinogradnike na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem. Več vinarskih društev na Goriškem in Slovenskem Štajerskem pa je bilo ustanovljenih še v 80-ih in 90-ih letih. Na Goriškem je bilo nekaj društev, ki naj bi hkrati pospeševala vinarstvo in sadjarstvo.

Sprva so društva skrbela za uvajanje žlahtnejših trt in umnejšega kletarstva, prirejala vinske razstave, poskušnje in sejme. Ko je bila 1892 znižana carina za uvoz italijanskih vin, je konkurenca v živo zadela goriške vinogradnike. Vinarska društva so se zaman trudila, da bi odpravili vinsko klavzulo, ki je dopuščala uvoz po znižani carini. Pred *nove naloge* je društva postavilo *uničenje vinogradov* po trtnih škodljivcih (gl. pogl. 14); posredovala so pri nabavljanju ustreznih sredstev. Z državnimi in deželnimi podporami so si napravila trsnice za vzgojo trt na ameriških podlagah. Pri zatiranju trtne uši in obnovitvi uničenih vinogradov so z vinarskimi organizacijami sodelovale tudi kmetijske družbe in njihove podružnice. Z državnimi in deželnimi podporami so številne podružnice dobile trtne škropilnice zoper peronosporo.

Po vojni je bila organizacija vinogradnikov postavljena na novo podlago. V okrilju Kmetijske družbe za Slovenijo je bil poseben *vinarski in sadjarski odsek za Slovensko Štajersko*; njegov občni zbor so sestavljali zastopniki štajerskih kmetijskih podružnic in vinarskih, kletarskih in sadjarskih združenj. Zdi se, da odsek v obliki, kot je bil, ni mogel razviti pravega delovanja; že 1924 je občni zbor razpravljал o likvidaciji odseka, pa je bila končno sklenjena šele 1927. Slovenski vinogradniki so bili deloma včlanjeni v Pokrajinski zvezi jugoslovanskih vinogradnikov za Slovenijo, ki je imela nalogo, zastopati koristi vinogradništva nasproti državni gospodarski politiki. Obenem z odsekom kmetijske družbe je bila razdružena tudi zveza vinogradnikov, nato pa ustanovljeno *Vinarsko društvo v Mariboru*, ki je izdajalo glasilo *Naše gorice*. Društvo je imelo namen širiti smisel za izboljšanje vinarstva in kletarstva, podpirati organizacijo za skupno prodajo, zastopati vinarske koristi ter posredovati pri nabavi vinogradniških potrebščin za člane. Sredstva naj bi bila društveno glasilo, predavanja, strokovni tečaji, poučni izleti, razstave, sejmi, strokovni nasveti za ustanavljanje trsnic, matičnjakov, vzornih vinogradov, kleti in vinarskih združenj. Od obširnega programa je društvo zajelo le manjši del.

Med vinogradniki se društvo ni moglo trdneje zasidirati. Konec 1927, torej v letu ustanovitve, je imelo 1376 članov, ki so plačali članarino, 1930 je bilo plačujočih članov le 1147, dasi je število vpisanih presegalo 2500. Ko so 1931 *Naše gorice* v zvezi z akcijo za združitev kmetijskih strokovnih listov prenehale izhajati, se je število članstva zmanjšalo na komaj 500 plačujočih članov. Toda kmalu se je zopet pojavila želja po lastnem glasilu, ki pa je mogla biti zaradi gospodarske krize uresničena šele 1938. Društvo je začelo zopet izdajati *Naše gorice* in število članov je takoj naraslo na 1200. Podružnic je bilo 15; skoraj vse so bile na Slovenskem Štajerskem.

C. Zadruginištvo

● 12. **Splošno.** Zadrugi zakon iz 1873 je zadruge označil kot društva, pri katerih število članov ni omejeno in ki pospešujejo gospodarstvo članov s skupnim poslovnim obratom ali z dovoljevanjem kredita. Zadrugi poslovni obrat prevzema del nalog, ki bi jih sicer morali posamezni člani opravljati v svojem gospodarstvu ali gospodinjstvu. Tako so se kmetovalci združevali v zadrugah, npr. za skupno predelovanje in vnovčevanje mleka, za skupno nabavo kmetijskih potrebščin, kmetijskih strojev in orodja ipd. *Gospodarski pomen* zadrug je v tem, da hočejo svojim članom zagotoviti boljše vnovčevanje proizvodov ali cenejšo nabavo potrebščin ter omogočiti uporabo skupnih proizvodnih sredstev, ki jih posameznik ne bi mogel nabaviti ali jih racionalno izkoriščati. Značilnost večine zadrug je tudi, da jih je mogoče ustanovljati skoraj brez kapitala; zadrugi deleži so lahko nizki in dostopni tudi nepremožnim. Po gospodarskem značaju je mogoče uvrstiti med zadruge tudi po društvenem zakonu ustanovljena društva, ki so imela skupne gospodarske obrate. Zadruge so se povezovala v širše organizacije (različne zadrugi zveze), ki so imele trgovske in veletrgovske naloge.

V začetku je zadruginištvo tudi še po uveljavljanju zadrugnega zakona uporabljalo takrat bolj znano obliko društev za čisto gospodarske obrate, za katere je zakon določal obliko zadruge. Marsikatero teh kmetijskih društev se je vključilo v zadrugi gibanje, kar se je pokazalo tudi na zunaj, ko so pristopala v članstvo zadrugnih zvez, druga pa so se preosnovala v zadruge.

Razni socialni reformatorki so kazali na zadruginištvo kot na tisto organizacijo, ki naj bi na podlagi ideje o samopomoči združevala kmete v prizadevanjih, da si z lastnimi močmi izboljšajo gospodarski položaj. Na Slovenskem se je močneje razvilo kreditno zadruginištvo (gl. pogl. 28). Zadruge, ki so se ukvarjale s posameznimi kmetijskimi panogami, zlasti zadruge za vnovčevanje kmetijskih pridelkov, niso zavzele večjega obsega.

LIT.: J. AGNELETTO, Zadrugi zveza v Trstu, D. DOKTORIČ, Zadrugi zveza v Gorici, Jadranski almanah za 1924, Gorica 1924, str. 67—68. — A. KRALJ, Iz zgodovine slovenskega zadruginištva, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 537—551. — IDEM, Gibanje zadruginištva v Sloveniji od 1873 do konca l. 1930, Narodni gospodar, 32/1931, str. 97—102. — FR. TRČEK, Oris zadruginištva, Ljubljana 1936. — VL. VALENČIČ, Pregled našega zadrugnega gibanja in stanja, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 457—464. — M. ZWITTER, 30 letnica samostojnega zadrugnega središča za Slovensko Koroško, Koledar Slovenske Koroške 1952, Celovec, str. 115—130.

● 13. **Mlekarske zadruge.** Konec 60-ih let je avstrijsko poljedelsko ministrstvo začelo razpisovati nagrade za sirarska društva in je podeljevalo kmetijskim družbam podpore za pospeševanje sirarstva. Za organizacijo sirarstva sta se zavzeli kmetijski družbi v Ljubljani in Gorici. V Bohinju sta bili po prizadevanju župnika JANEZA MESARJA 1873 ustanovljeni dve sirarski družbi, ki sta izdelovali sir na švicarski način. S posredovanjem goriške kmetijske družbe je švicarski sirar TOMAŽ HITZ 1874 uvedel na Tolminskem novi način sirarstva. Tedaj je bila ustanovljena v Podljudbinju pri Tolminu mlekarska zadruga, ki je pod vodstvom T. HITZA postala šola za tolminske in v začetku tudi za bohinjske sirarje. V nadaljnjih letih je na Tolminskem in v Bohinju nastalo več mlekarskih društev. Po uradni statistiki je bilo 1891 na Tolminskem 18, v Bohinju pa 11 mlekarskih in planšarskih zadrug; izdelovale so sir in surovo maslo. Te zadruge so imele pravno obliko društev; večina je kasneje svoja pravila prilagodila zadrugi zakonu.

Proti koncu 19. stol. so bile ustanovljene nove mlekarke zadrug v krajih, ki so imeli dobre prometne zveze z Reko in Trstom. Konec 1903 je bilo na Slovenskem že 59 registriranih mlekarških zadrug; večina je bila ustanovljenih na novo, nekaj jih je bilo preurejenih iz sirarskih društev na Tolminskem. Do 1910 se je število mlekarških zadrug dvignilo na 176; 75 jih je bilo na Kranjskem, 95 na Primorskem, v glavnem na Tolminskem, 3 na Slovenskem Štajerskem in 3 na Slovenskem Koroškem. Skupno so te zadrug članom, katerih je bilo ok. 11.000, vnovčile letno nad 15 milijonov litrov mleka. Zadrug na Tolminskem in v Bohinju so proizvajale sir in deloma surovo maslo, mlekarne v bližnjem zaledju Reke in Trsta pa so prodajale sveže mleko v ti mesti in jadranska letovišča.

Med prvo vojno so številne mlekarke zadrug zaradi zmanjšane proizvodnje mleka obratoval v skrčenem obsegu ali pa so celo ustavile obratovanje. V nekaj letih *po vojni* je bilo stanje goveje živine obnovljeno in 1922 je proizvodnja mleka in mlečnih izdelkov že presegala domače potrebe. Z zasebnim kapitalom ustanovljena Mlekarska družba za Jugoslavijo je imela nalogo vnovčevalne centrale za slovenske mlekarke zadrug. Isto nalogo si je postavil tudi mlekarški oddelek Gospodarske zveze. Konkurenca med obema podjetjema se je končala 1923 z združitvijo v Združenih mlekarňah d.d., ki jih je 1925 zamenjala zadruga Osrednje mlekarne. Te so se usmerile predvsem na izvoz, največ v Avstrijo. Ko je po nekaj letih izvoz prenehal, so Osrednje mlekarne iskale odjemalce za mleko in mlečne izdelke na domačem trgu. Pri tem pa niso uspele in 1932 so prenehale obratovati. Več mlekarških zadrug, ki so izgubile predvojni trg na jugozahodu, so likvidirali. Nekatere, med njimi največji na Vrhniki in v Logatcu, sta se preusmerili na izdelovanje sira.

L. 1930 je 56 mlekarških zadrug s 5790 člani, včlanjenih pri Zadrudni zvezi in Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani, izplačalo članom za mleko 10,7 milijona dinarjev, 1937 pa 66 zadrug s 7495 člani ok. 11 milijonov dinarjev, kar je ustrezalo približno istemu številu litrov.

V *Slovenskem Primorju* je bil razvoj mlekarških zadrug med obema vojnama drugačen; tem je ostal v celoti trg, ki so ga prej delile z drugimi slovenskimi mlekarškimi zadrugami. Mlekarne, ki so dobavljale sveže mleko v Trst, na Reko in v jadranska letovišča, so poslovanje razširile; tudi zadrug na Tolminskem, ki so izdelovale sir in surovo maslo, so uspevale. L. 1925 je bilo v slovenskih zadrudnih zvezah v Trstu in Gorici včlanjenih 32 mlekarških zadrug; več tolminskih zadrug je bilo na novo ustanovljenih. Zadrug na Goriškem so predelale konec 20-ih let letno nad 20 milijonov litrov mleka; proizvodnja se je gibala ok. 8000 stotov surovega masla in 5000 stotov sira. Šest mlekarških zadrug v tržaški pokrajini je prodajalo zlasti sveže mleko v Trst, le presežek so predelovale v surovo maslo in sir. V reški pokrajini so tri zadrug članom vnovčile letno nad poldrug milijon litrov mleka; prodale so ga največ svežega v bližnjih potrošnih središčih.

LIT.: FR. POVŠE, Rinder der Karst- und Küstenländer. 1. H: Krain, Wien 1893, 2. H: Görz, Istrien und Triest, Wien 1894. — J. ERPIČ, Razvoj našega mlekarstva, Kmetijska anketa 2, str. 290—310. — A. OBERŠNE, Trgovina z mlekom in mlečnimi izdelki, Kmetijska anketa 2, str. 317—331. — VL. VALENCIČ, 50 let mlekarstva na Vrhniki, 1904—1954, Založila Mlekarska zadruga na Vrhniki. — IDEM, Od zadrudne mlekarne do mlekarke in poljedelske industrije. Za šestdesetletnico ustanovitve Mlekarske zadrug v Trnovem pri Ilirski Bistrici 1896—1956.

● 14. **Kmetijske nabavne in prodajne zadrug.** Cilj zadrudnega gibanja je bilo povezovanje kmetovalcev ob nastopanju na trgu. Kmetijske zadrug naj bi kmetu preskrbovale potrebno blago in mu vnovčevale kmetijske pridelke. Taka zadrudna

organizacija bi, če ne povsem izrinila, vsaj zelo omejila področje zasebne trgovine; zato je razumljiv odpor trgovcev zoper kmetijske blagovne zadruge.

Pod imenom kmetijskih in gospodarskih društev je bilo predvsem na Kranjskem na prelomu stoletja ustanovljeno večje število blagovnih zadrug. Večinoma so kupčevali z raznovrstnim blagom kot običajne podeželske trgovine in so postale čiste konsumne zadruge. Nekatere so si pridružile tudi gostilne; le malo jih je bilo, ki so se omejile samo na kmetijske potrebščine. Delno so zadruge pričele tudi z vnovčevanjem kmetijskih proizvodov. Toda le redke so ob dobrem vodstvu prebrodile začetne težave ter se razvile v močna, za gospodarstvo svojega okoliša pomembna zadrúžna podjetja. Več kot polovica jih ni moglo uspevati. Od 129 nabavnih in prodajnih zadrug — vštete so tudi delavske konsumne zadruge — je bilo do konca 1918 iz zadrúžnih registrov v Ljubljani, Novem mestu, Celju in Mariboru izbranih 71.

Po prvi vojni je splošno pomanjkanje blaga napotilo potrošnike, da so iskali pomoč v blagovnih zadrugah. Tudi kmetovalci so znova začeli ustanavljati kmetijske nabavne in prodajne zadruge; uspehi pa niso bili boljši kot prej. Na ozemlju jugoslovanske Slovenije je število v letih 1919—1930 izbranih blagovnih zadrug znašalo več kot polovico v istem razdobju ustanovljenih.

Med agrarno krizo pred drugo vojno je prodaja kmetijskih proizvodov zadevala na težave, ker so cene padale. To je znova načelo vprašanje zadrúžnega vnovčevanja. Glede na izkušnje naj bi bila organizacija zadrúžne nabave in vnovčevanja izvedena pod okriljem močnih blagovnih central s trgovsko usposobljenim vodstvom. Preosnova Kmetijske družbe v zadrugo s podružnicami in reorganizacija Gospodarske zveze, izvedena po zamisli Kmetske zveze, sta kazali njihove težnje za novo obliko blagovnega zadrúžništva.

● 15. **Vinarske zadruge.** Da bi premagali težave pri vnovčevanju vina, so vinogradniki začeli razmeroma zgodaj organizirati zadruge. Vinarska zadruga v Vipavi je bila ustanovljena 1894. V prvem desetletju 20. stol. je nastalo več vinarskih zadrug na Goriškem. Deloma so te zadruge prevzemale od članov vino, deloma so kupovale od njih grozdje ter ga v svojih kletah predelovale v vino. Dolenjsko kletarsko društvo v Novem mestu, ustanovljeno 1900, je bilo po nekaj letih likvidirano, ker ni našlo pri vinogradnikih dovolj razumevanja in mu je primanjkovalo sredstev. Ista usoda je doletela skoraj vse dolenjske vinarske zadruge. Nekatere vinarske oziroma kletarske zadruge na Slovenskem Štajerskem — do 1930 jih je bilo v zadrúžnih registrih vpisanih 15, od teh pa 3 izbrisane — so v poslovanju zavzele večji obseg.

Vinogradništvu služijo tudi trsničarske zadruge; štiri od petih so bile na Slovenskem Štajerskem. V teh zadrugah se je združilo 20—30 posestnikov trsnic; ti so pridelovali trsje za prodajo. Zadruga je nabavljala potrebščine ter razpečavala trsje.

Med obema vojnama je zanimanje vinogradnikov za vinarske zadruge naraslo; ustanovili so 28 novih zadrug; izbranih pa je bilo v istem času 7. Precej teh novih zadrug pa ni delovalo. L. 1936 je statistika zadrúžnih zvez izkazovala le 14 poslujočih vinarskih zadrug s 1482 člani.

● 16. **Živinorejske zadruge.** Nastanek živinorejskih zadrug je v zvezi z delom *deželnih odborov* za povzdigo živinoreje. Na Kranjskem je bilo v razdobju 1908 do 1914 ustanovljenih 64, na Slovenskem Štajerskem pa od 1899—1913 29 živinorejskih zadrug. Tem so deželni odbori dodeljevali plemenjake za oskrbovanje; drugih nalog, ki so jih določala pravila, kot izrejo mlade plemenske živine, selekcijo,

vodstvo rodovnikov, niso opravljale. Po skromnem delovanju se vidi, da povečini niso bile rezultat samopomoči živinorejcev, temveč jih je poklicala v življenje deželna podpora. Ko je podpora zmanjkalo, zlasti pa, ko so ostale brez strokovne pomoči, so le živetarile. Več so jih likvidirali. Po združni statistiki za 1930 je bilo menda le še 64 delavnih; imele so skupno 3513 članov. Pozneje jih je država zopet bolj pospeševala. Do 1937 je nastalo 30 novih zadrug. S podporo državnih in banovinskih živinorejskih strokovnjakov se je delo poglobilo, uvajale so rodovnike, selekcijo živine, kontrolno krmljenje in kontrolno molžo. Poleg živinorejskih zadrug so se ukvarjale s plemensko odbiro še druge živinorejske organizacije. Seleksijske živinorejske organizacije so bile združene v *pasemskih zvezah* za posamezna pasemska območja. V Sloveniji je bilo 6 pasemskih zvez, ki so v začetku 1937 imele priključenih 142 krajevnih živinorejskih seleksijskih enot. Članov je bilo 5769. V rodovniške knjige je bilo vpisanih 6546 krav. Pasemske zveze so bile nekaki pomožni organi banske uprave, ki je po njih vodila in nadzirala delo živinorejskih seleksijskih organizacij.

LIT.: I. OBLAK, Govedoreja, Kmetijska anketa 2, str. 255—278.

● 17. **Razne kmetijske zadruge.** Druge vrste kmetijskih zadrug so bile za kmetijstvo manjšega pomena in maloštevilne. Imele so le malo članov in so bile deloma krajevno vezane na posamezne okoliše.

Pred prvo vojno je bilo le nekaj primerov *pašniških in gozdnih zadrug*, v desetletju po vojni jih je bilo ustanovljenih 15, največ v višjih planinskih predelih Štajerske. Posebne krajevne razmere so navajale interesente, da so se združevali v pašniških zadrugah ter s pomočjo zadrug urejali in oskrbovali planinske pašnike.

Ker si posameznik ni mogel kupiti strojev, so nastajale *strojne zadruge*. Do 1918 je bilo ustanovljenih pretežno na Kranjskem 38 kmetijskostrojnih zadrug; do 1937 je nastalo na ozemlju jugoslovanske Slovenije še nadaljnjih 39; izbrisanih je bilo 16 zadrug, ostalo jih je 61. L. 1936 je 56 kmetijskostrojnih zadrug imelo 2225 članov. Skupna uporaba strojev pa ni bila navezana le na kmetijskostrojne zadruge, marveč so jih imele tudi druge vrste zadrug, prav tako tudi podružnice kmetijske družbe.

Zadružništvo je imelo delež tudi pri začetku elektrifikacije našega podeželja. V letih pred prvo vojno so ustanovili *elektrostroke zadruge* in postavili najprej elektrarno v Sorici, dve leti nato v Šmarci. Po zadružnih registrih je bilo konec 1937 v Sloveniji 58 zadružnih elektrarn. 44 od teh, organiziranih v zadružnih zvezah, je imelo 4961 članov. Seveda niso vse zadružne elektrarne imele kmetskega značaja.

V zvezi z izvajanjem agrarne reforme po 1919 so bile ustanovljene *agrarne »zajednice«* (tj. *skupnosti*), zadruge agrarnih interesentov za veleposesniško zemljo; ustanovljenih jih je bilo 32, največ v Prekmurju. V dobi poveljne konjunktore so se pojavile *zadruge za vnovčevanje lesa*; od 19 ustanovljenih so le redke uspešno poslovale. V okviru zadružnega gibanja so nastala tudi *vzajemna društva za zavarovanje živine*. Pojavila so se najprej na Primorskem, a le v tržaški okolici je prišlo do sistematične organizacije. Ponekod so zavarovanje živine izvedli v zadružni obliki. V posameznih primerih so zastopane *razne druge vrste kmetijskih zadrug*, kot čebelarske, hmeljarske, perutninarske, za vnovčevanje živine, zeljarske itd. Čebelarske in hmeljarske so bile deloma v zvezi z društvi, ki so bila namenjena pospeševanju teh kmetijskih panog. Njihova naloga je bila, da prevzamejo blagovno poslovanje društev, nabavo potrebbšin ali vnovčevanje pridelkov.

Gibanje in stanje kmetijskih zadrug po zadružnih registrih Okrožnih sodišč v Dravski banovini do konca prve svetovne vojne ter v naslednji dobi do 1937 — je bilo:

Vrste zadrug	Vpisi	Izbrisi	Stanje	Vpisi	Izbrisi	Stanje
	do konca 1918		konec 1918	od 1919 do 1937		konec 1937
Mlekarske zadruge	90	45	45	68	23	90
Živinorejske zadruge	123	28	95	66	57	104
Kmetijsko-strojne zadruge	38	9	29	39	7	61
Vinarske in sadjarske zadruge	23	16	7	28	7	28
Lesne zadruge	5	3	2	14	7	9
Agrarne zajednice	—	—	—	32	10	22
Razne kmetijske zadruge	11	6	5	25	3	27
	290	107	183	272	114	341

D. Kmetijska interesna zastopstva

● 18. **Kmetijska interesna zastopstva.** Od druge polovice 19. stol. so se pojavljali načrti o interesnih zastopstvih v obliki kmetijskih zbornic, ki bi bile obvezne in bi imele javnopraven značaj. V Jugoslaviji so slovenske kmetijske organizacije večkrat zahtevale, naj se uvedejo obvezna, javnopravna zastopstva. Šele finančni zakon za 1936/37 je dal vladi zakonito podlago, da je v začetku 1937 izdala uredbo, po kateri so bile ustanovljene *banovinske kmetijske zbornice*. Po pravilih je bila naloga zbornice zastopati in pospeševati koristi kmetijstva. Člani zbornice so morali biti posestniki kmetijskih in gozdnih posestev, ki so plačevali davek na dohodek od zemljišč; pri pravnih osebah so bili člani njihovi organi. Člani so bili tudi zakupniki, spolovinarji in uživalci kmetijskega ali gozdnega posestva, živinorejci, čebelarji, ribiči ipd., če jim je bilo to pridobivanje glavni poklic in so se sami prijavili zbornici.

Zbornica je posvetila veliko pozornost preučevanju gospodarskega stanja kmetijstva. Zato je dala pobudo za izvedbo kmetijske, sama pa je izvedla gozdarsko anketo. Oskrbela je izdajo bibliografije slovenske kmetijske literature za čas po prvi vojni in izdelala statistiko uvoza in izvoza za Slovenijo. Zbrana dokumentacija je pomemben prispevek k spoznavanju naših gospodarskih in družbenih razmer v letih pred drugo vojno.

Na *Koroškem* so si Slovenci v letih po prvi vojni brezuspešno prizadevali, da bi dobili zastopnika v svetu za poljedelstvo. Ta je bil v začetku 30-ih let preurejen v kmetijsko zbornico; pri volitvah v zbornični svet 1932 je slovenska stranka dosegla v petih okrajih absolutno večino. Toda že po treh letih je avtoritarni režim zbornico reorganiziral v stanovsko zastopstvo po svojih političnih načelih. Zbornični organi niso bili več voljeni, temveč jih je imenovala nemška Kmečka zveza, ki je postala eden izmed članov avstrijskega korporativnega sistema. Po priključitvi k Nemčiji je njeno funkcijo prevzela nacionalsocialistična organizacija »*Reichsnährstand*«.

V *Slovenskem Primorju* je fašizem postopno zatrl vse slovenske kmetijske organizacije. Organizacija je bila v skladu s fašistično korporativno ureditvijo izvedena v korporacijah veleposestnikov, kmetovalcev, kmetijskih delavcev in tehnikov. Svojih koristi slovenski kmetovalci pri teh avtoritarno urejenih organizacijah niso mogli uveljavljati.

III. SPECIALNO ŠOLSTVO

● 19. **Začetki kmetijskega pouka.** Ko je država vzela v roke šolstvo, je 1774 izšel terezijanski *občni šolski red*. Dal je — dopolnjen in spremenjen po šolski ustavi iz 1805 — podlago organizaciji ljudsko-šolskega pouka za skoraj eno stoletje. Na razširjenje šolstva so vplivale fiziokratske ideje. Dvig izobrazbe kmečkega prebivalstva naj bi ustvaril pogoje za umnejše kmetovanje in s tem tudi gospodarsko izboljšanje in povečanje davčne sposobnosti. Šola je državi koristila, ker je širila znanje nemščine, poveljevalnega jezika v vojski.

Čeprav je bila uvedena *šolska obveznost*, je bil sprva le majhen del otrok deležen šolskega pouka. Zato je pismenost v prvi polovici stoletja le počasi napredovala, nekoliko bolj s samoizobraževanjem, ker se je razširjala potreba po branju. Tako je bilo mogoče kmečkemu prebivalstvu dajati s poljudnim berilom kmetijski strokovni pouk, ki ga mu slabo obiskovane ljudske šole niso mogle nuditi. Učni načrt za normalke, kjer so vzgajali bodoče učitelje, je predvideval nekaj pouka v kmetijstvu, vendar ne kaže, da je bil ta pouk večjega praktičnega pomena.

Na posebne kmetijske šole za strokovno izobrazbo kmetov tedaj še niso mislili. Pač pa je kranjska kmetijska družba izvedla kot eno svojih prvih nalog organizacijo *kmetijskega pouka na liceju*. Z dvornim dekretom je 1771 dovoljeno stolico za kmetijstvo dobil jezuit JANEZ GIEL. Pouk je bil namenjen študentom filozofije in teologije, toda ni bil obvezen. Ker ni bilo zanj dovolj zanimanja, je bila 1780 profesura ukinjena. Z obnovitvijo delovanja kmetijskih družb v začetku 19. stol. je vprašanje kmetijskega pouka spet postalo aktualno. Koroška družba je 1804 predlagala ustanovitev stolice za kmetijstvo na celovškem liceju. L. 1807 je bila ustanovitev takih stolic v Celovcu in Gradcu odobrena z namenom, dajati kmetijski pouk bodočim uradnikom zemljiških gospodstev in teologom. Ljubljanski licej je dobil kmetijsko stolico 1817. Štajerski deželni stanovi so 1811 ustanovili v Gradcu *Joanneum* kot visoki tehnični zavod, ki je dobil stolico za kmetijstvo in gozdarstvo.

Kmetijski pouk je obsegal na licejih tedensko 5 ur. Tečaj je bil enoleten. Ko sta kmetijski družbi v Ljubljani in Celovcu uredili poskusne vrtove, so se slušatelji praktično seznanjali s kmetijstvom. Na teh vrtovih so se učili tudi sadjarstva. Konec 20-ih let je obiskovalo kmetijska predavanja na ljubljanskem liceju 30—40 slušateljev, največ teologov. Tudi v Celovcu so teologi predstavljali večino slušateljev. Po podatkih iz 60-ih let je kmetijski tečaj na gimnaziji obiskovalo v Ljubljani letno povprečno 18, v Celovcu pa 15 slušateljev. Kot duhovniki na službenih mestih, združenih s cerkvenimi posestvi, so se nekdanji učenci kmetijstva morali praktično ukvarjati s kmetijstvom. Študiju kmetijstva za teologe so na splošno pripisovali velik pomen. V krški škofiji duhovnik, ki se ni udeleževal kmetijskega pouka, ni mogel dobiti službenega mesta, združenega s kmetijskim gospodarstvom. Na občnih zborih štajerske družbe so se pojavljale zahteve, naj bi bil obisk kmetijskih predavanj za teologe obvezen. Med laičnimi razumniki so se le bolj redki posamezniki ukvarjali s študijem kmetijstva. Med takimi so bili fevdalci z večjimi posestvi in upravni uradniki, ki so po službi prihajali v stik s kmeti in kmetijskim gospodarstvom.

Kmetijski pouk je bil v dobi *pred zemljiško odvezo* namenjen *predvsem izobražencem*. Razen pri predavanjih na univerzah, licejih in nekaterih tehničnih visokih šolah je bil študij kmetijstva v avstrijski monarhiji mogoč tudi na 1818 ustanovljenem višjem kmetijskem učnem zavodu v Magyar-Ováru (Ung. Altenburg), toda bil je zasebna ustanova fevdalnega veleposestnika. L. 1850 je to kmetijsko šolo prevzela

1

2

3

4

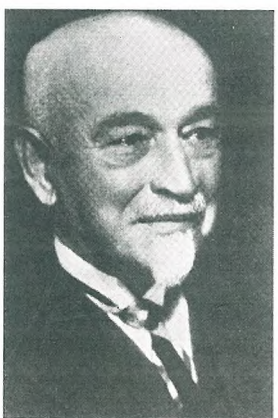
5

6

7

8

9

LXI. K poglavju 24 (*Kmetijske organizacije*) — ¹ Janez Anton Scopoli (1723—1788). — ² Balthasar Hacquet (1740—1815). — ³ Matija Vrtovec (1784—1850). — ⁴ Dr. Janez Bleiweis (1808—1881). — ⁵ Mihael Vošnjak (1837—1920). — ⁶ Ludvik Dimitz (1842—1912). — ⁷ Rihard Dolenc (1849—1919). — ⁸ Viljem Rohrman (1862—1939). — ⁹ Dr. Janez Evangelist Krek (1865—1917).

Kmetijska kemija,

to je,
natorne postave in kemijske resnice

obrnjene
na človeško in živalsko življenje,

na
kmetijstvo in njegove pridelke.

Špinal

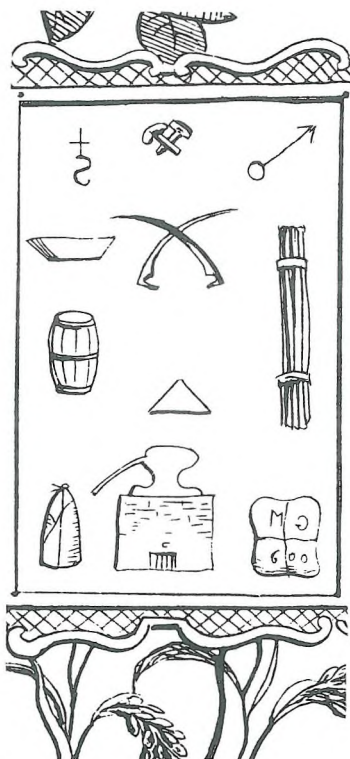
Matija Vrtovčar,

Fajnciter v Semi-Vidu nad Ljubljano, tovarš. c. k. kmetijskih družb
na Krajinim, Slajarskim in Goriskim l. t. d.

V Ljubljani,
natisnil Jožef Blaznik.
1947.

1

2

3

4

5

6

LXII. K poglavju 24 (*Kmetijske organizacije*) — ¹ Naslovna stran Vrtovčeve Kmetijske kemije. — ² Simboli poljedelstva z diplome Koroške kmetijske družbe dr. Janezu Bleiweisu, 1844. — ³ Kmetijska šola v Szentjurju. — ⁴ Kmetijsko-gospodinjstva šola v Svečini. — ⁵ Kmetijska šola v Rakičanu. — ⁶ Vinarska in sadjarska šola v Mariboru.

država. O delu absolventov te šole na Slovenskem v prvi polovici 19. stol. ni nikakih podatkov.

Kot prva kmetijska šola za kmete se v 40-ih letih omenja v Trstu nedeljska kmetijska šola za kmečke mladeniče tržaškega ozemlja. Vzdrževal jo je mestni magistrat. Pouk je bil v slovenščini.

Zemljiška odveza je sprožila tudi vprašanje strokovne izobrazbe nekdanjega podložnika. Po naročilu ministrstva za šolstvo je kranjska kmetijska družba predložila 1848 načrt za nemški učbenik v osnovni šoli. Poljedelsko ministrstvo pa je družbi svetovalo, naj poskrbi za slovensko učno knjigo o kmetijstvu. Sicer do pouka na kranjskih osnovnih šolah ni prišlo, toda plod te pobude je bila 1854 tiskana ZALOKARJEVA knjiga *Umno kmetijstvo in gospodarstvo*. Kmetijskemu pouku v nedeljskih šolah na Primorskem je bila namenjena knjiga PETRA ALEŠA; izšla je leto pozneje.

Iz lastne pobude sta odbornik kmetijske družbe JOSIP OREL in naravoslovec KAREL DEŽMAN uvedla 1849 v Ljubljani *slovenski kmetijski tečaj*, potem ko ga je dovolilo ministrstvo za šolstvo in sta se predavatelja po predpisih usposobila za pouk na liceju. Pouk je bil v gimnazijskih prostorih štirikrat tedensko in naj bi trajal 10 mesecev. Učencev je bilo nad 80; približno polovica se je prijavila po prvem polletju k izpitom. V tej obliki je bil tečaj le enkrat.

Na pobudo ministrstva za poljedelstvo in z njegovimi dotacijami je kranjska kmetijska družba 1850 ustanovila *kmetijsko šolo za kmečke sinove*. Šola je bila predvidena kot triletna. Prvo leto je bilo namenjeno teoretičnemu pouku, ki je bil na družbini pristavi na Poljanah, naslednji dve leti pa praktičnemu delu na štirih graščinskih posestvih. Učni jezik in učbeniki so bili slovenski. Kmetijska družba je 1863, ko so bile ukinjene državne dotacije, šolo opustila.

Po večletnih pripravah je kmetijska družba 1850 odprla *podkovsko in živino-zdravniško šolo* v Ljubljani. Učenci, ki so se pripravljali za živinozdravniške pomočnike in živino- ter mesogleda, so kot učni predmet imeli tudi živinorejo. Učni jezik na šoli je bil slovenski. Šolo je obiskovalo okrog deset učencev. Razen iz Kranjske so bili tudi iz drugih slovenskih dežel. Živinozdravniški tečaj je ostal združen s podkovsko šolo do 1881, ko ga je ministrstvo odpravilo.

Na Štajerskem je dežela 1840 uredila *poskusno posestvo* pri Gradcu, kjer so kmečke sinove *praktično* poučevali o vinarstvu, sadjarstvu in vrtnarstvu. Na Bizeljskem je bila na zasebnem vinogradniškem posestvu *vinarska šola*, ki pa je pred 1860 prenehala delovati.

LIT.: J. POLEC, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, str. 1—229. — H. BRAUMÜLLER, Die naturwissenschaftlichen Forschungsstellen in Kärnten bis zur Gründung des Naturkundlichen Museums, Kärntner Museumsschriften, Klagenfurt 1956. — VL. VALENČIČ, Ljubljanska učna stolica za kmetijstvo, Kr., 8/1960, str. 91—98. — VL. SCHMIDT, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1—3, Ljubljana 1963, 1964, 1966. — A. ŠTEFANČIČ, Začetek in razvoj veterinarstva na Slovenskem do prve svetovne vojne, SAZU 4, Dela 18, Ljubljana 1966.

● 20. Organizacija deželnega in državnega kmetijskega šolstva do 1918. Avstrijski kmetijski kongres 1849 je sklenil, da bi morala osnovna šola dajati kmečki mladini prvi pouk v kmetijstvu. Zato je bilo kmetijstvo uvedeno kot učni predmet na učiteljskih. Namen pouka je bil, vzbuditi med učiteljskimi pripravniki zanimanje za kmetijska vprašanja in opravila, zlasti pa za sadjarstvo in vrtnarstvo. Kmetijski pouk na učiteljskih je bil preveč teoretičen in ni dal pravih rezultatov.

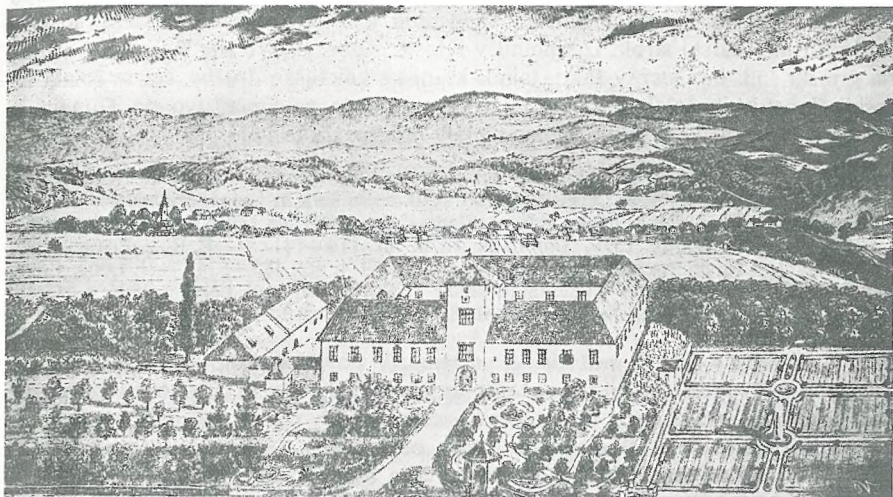
Učni načrt *osnovnih šol* sicer ni predvideval posebnega kmetijskega pouka, pač pa je priporočal učitelju, naj v zvezi s splošnim poukom učencem vzbuja veselje do kmetijstva. V krajih, kjer so se ukvarjali s sadjarstvom, je mogel učitelj poučevati učence v zadnjih letih šolske obveznosti tudi v tej kmetijski panogi. Zato je šolska uprava priporočala napravo drevesnic in šolskih vrtov. Kot nadaljnje take panoge so prišle v poštevin vinogradništvo, čebelarstvo in gojitev sviloprejk. Te predmete so poučevali v izrednih učnih urah. Za kmetijski pouk so morale skrbeti ponavljalne in nadaljevalne šole, ki so jih obiskovali učenci z dovršeno osnovno šolo, bili so pa še v šoloobvezni starosti. V veliki meri je bilo odvisno od učitelja, kakšni so bili učni uspehi. Nadaljevalni pouk ni bil organiziran na vseh šolah. Ponekod je zajel le manjši del prizadete mladine.

V drugi polovici 60-ih let je država pokazala več zanimanja za kmetijsko šolstvo. S tem vprašanjem se je pričelo ukvarjati 1868 na novo ustanovljeno ministrstvo za poljedelstvo. V zvezi s strokovnimi potrebami, različno prejšnjo izobrazbo učencev, obsegom pouka, učnim osebjem in učnimi sredstvi je bila sistematična organizacija *pouka* razdeljena na *tri stopnje*: na nižje, srednje in visoke kmetijske šole.

Pobudo za ustanavljanje novih *kmetijskih šol* so dajale še vedno kmetijske družbe. Finančno pa so jih vzdrževale dežele. L. 1866 je koroška kmetijska družba z deželno subvencijo ustanovila kmetijsko šolo v Celovcu. Imela je dva letnika. Pouk je bil le pozimi, poleti so pa učenci delali na dobro urejenih velikih posestvih. To je bila prva zimska kmetijska šola v Avstriji. Pozneje se je ta oblika zelo razširila. Na Štajerskem je 1867 dežela uredila triletno kmetijsko šolo v Grottenhofu pri Gradcu. Istega leta je bila s sodelovanjem goriške kmetijske družbe z deželnimi sredstvi ustanovljena dveletna kmetijska šola v Gorici. Imela je slovenske in italijanske vzporednice. Sprva je imel zavod značaj srednje šole, 1876 je bil spremenjen v nižjo kmetijsko šolo, 1879 pa so bile slovenske in italijanske vzporednice urejene kot samostojna ločena oddelka, vsak s svojim ravnateljem in učnim osebjem. L. 1872 je štajerski deželni odbor odprl v Mariboru dveletno, oziroma s pripravljalnimi tečajem za nemščine nevešče slovenske mladeniče triletno vinarsko in sadjarsko šolo z nemškim učnim jezikom. Leto nato je kranjska dežela ustanovila na Slapu pri Vipavi dveletno vinarsko in sadjarsko šolo. Področje te šole je bilo za kranjske razmere preozko, kar je verjetno vplivalo na skromnejši obisk. Zato se je kmalu pojavila zahteva po premestitvi šole in po njeni reorganizaciji. L. 1886 je bila šola prenesena na Grm pri Novem mestu in spremenjena v nižjo kmetijsko šolo. Pouk je ostal dveleten do 1909, ko je bila šola reorganizirana in razdeljena na dva oddelka z enoletnim poukom: zimsko šolo, v prvi vrsti za učence iz nevinorodnih krajev, in letno šolo za učence iz vinorodnih krajev. Pouk v zimski šoli je obsegal dva zimska tečaja po 5 mesecev, pouk na letni šoli, ki je imela nalogo poučevati učence v vinogradništvu, kletarstvu in sadjarstvu, pa je trajal celo leto. Po dolgoletnih političnih bojih v štajerskem deželnem zboru je bila 1907 sprejeta zahteva slovenskih deželnih poslancev za ustanovitev kmetijske šole na Slovenskem Štajerskem. Ta šola je bila urejena v Št. Juriju pri Celju; pouk se je začel 1910.

Obisk kmetijskih šol je bil v začetku zelo skromen. L. 1871 je bilo na kmetijski šoli v Gorici razpisanih 7 štipendij za slovenske učence. Za vstop so se prijavili le trije. Vinorejska in sadjerejska šola na Slapu je imela največ po sedem absolventov v šolskem letu; bila so pa tudi leta, ko sta bila le po dva. S preselitvijo šole na Grm je število naraslo. Zlasti se je povečal obisk po 1909, ko je bila šola razdeljena na zimsko in letno in je bil pouk skrajšan. Tedaj je končalo šolo letno nad 20 absolventov. Med gojenci grmske kmetijske šole so bili skoraj vedno posamezniki iz

Primorske in Slovenske Štajerske, sem in tja tudi Korošci. Po ustanovitvi šole v št. Juriju so se spodnještajerski učenci usmerili v to šolo, ki je dajala letno nad 20 absolventov. Vinarska in sadjarska šola v Mariboru je v tretjem desetletju obstoja dosegla poprečno komaj po 10 absolventov letno; število se je v prvem desetletju 20. stol. dvignilo na okrog 15. Sodeč po številu pripravljalnega letnika so Slovenci predstavljali nekako dve tretjini absolventov. Kmetijske šole na Koroškem — tudi

Deželna vinarska, sadjarska in poljedelska šola na Grmu, 1895 (po šolskem izvestju)

slovenskemu delu dežele namenjena, 1904 ustanovljena zimska šola v Velikovcu — so bile nemške, zato so jih Slovenci redko obiskovali.

Spričo maloštevilnega obiska je *neposredni vpliv* kmetijskega strokovnega šolstva na kmetijstvo ostal *omejen*. Pač pa so posamezni absolventi z zglednim gospodarstvom na svojih kmetijah vplivali na okolico. Absolventi teh šol so se uveljavljali tudi v kmetijskih organizacijah.

Posredni pomen slovenskih kmetijskih šol je bil v zaposlovanju kmetijskih strokovnjakov, ki so s publicističnim delovanjem, kmetijskimi predavanji in kot potovalni učitelji širili kmetijski pouk.

Pozneje kot za kmečke gospodarje je bila spoznana potreba strokovne izobrazbe za kmečke *gospodinje*. L. 1883 je koroška kmetijska družba odprla za kmečka dekleta gospodinjstvo šolo, prvo te vrste v Avstriji. L. 1898 je odprla kranjska družba gospodinsko šolo v Ljubljani. S sodelovanjem kmetijske šole na Grmu je bila 1909 ustanovljena zasebna (samostanska) gospodinska šola v Šmihelu pri Novem mestu. Strokovne predmete so poučevali učitelji kmetijske šole.

Na Slovenskem Štajerskem je deželni odbor uvedel *vinčarske tečaje*, na katerih so viničarji dobivali praktičen pouk. Ok. 1910 so bili taki tečaji v Mariboru na sadjarski in vinarski šoli, v Gornji Radgoni, Ljutomeru in Škalcah pri Konjicah.

Glede *srednje* in *visoke* kmetijske izobrazbe so bili slovenski študenti navezani na srednje in visoke šole v drugih avstrijskih deželah. Po uvedbi dualizma je edina visoka kmetijska šola v državi, kmetijska akademija v Magyar-Ováru, ostala v ogrski polovici. Zato je bila 1872 ustanovljena na Dunaju visoka šola za kmetijstvo

in gozdarstvo (*Hochschule für Bodenkultur*). Za vzgojo avstrijskih vinarskih in sadjarskih strokovnjakov je bila pomembna sadjarska in vinarska šola v Klosterneuburgu. Ustanovila jo je 1860 kot nižjo šolo spodnjeavstrijska kmetijska družba s pomočjo tamkajšnjega avguštinskega samostana. L. 1863 jo je prevzela dežela; pozneje je bila preurejena v državno srednjo vinarsko in sadjarsko šolo.

Na omenjenih šolah so se šolali naši pomembnejši kmetijski strokovnjaki. FR. POVŠE, ravnatelj kmetijske šole v Gorici, in RIHARD DOLENC, ravnatelj šole na Slapu in Grmu, sta obiskovala kmetijsko akademijo v Magyar-Ováru. DOLENC se je v sadjarski in vinarski stroki izpopolnil v Klosterneuburgu. VILJEM ROHRMAN, učitelj na grmski šoli, in GUSTAV PIRC, tajnik kranjske kmetijske družbe, sta se šolala na čeških kmetijskih šolah. Po ustanovitvi visoke šole za kmetijstvo na Dunaju je večina slovenskih kmetijskih strokovnjakov obiskovala to šolo.

LIT.: K. A. SCHMID, *Encyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens*, 5. Bd., Gotha 1866 — Geslo: Österreich. — Podkovska šola in živinozdravnišnica v Ljubljani. Deželna vino- in sadjarska šola na Slapu. Naznanila. Na svitlo dala c. k. kmetijska družba kranjska. Letnik 1878, Ljubljana 1878, str. 116—141. — F. R. v. ZIMMERAUER, *Der land- und forstwirtschaftliche Unterricht*, GÖLFI 4, str. 485—534. — J. LOOS, *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde*, 1. Bd., Wien und Leipzig 1906 — Gesli: Landwirtschaftslehre, Landwirtschaftsschulen. — Gl. pod ●19.

● 21. **Kmetijsko šolstvo med obema vojnama.** V novi, pretežno agrarno usmerjeni jugoslovanski državi je bilo vprašanje kmetove poklicne in strokovne izobrazbe postavljeno na dnevni red ob vsakem načrtu šolskih reform. *Zakon o »narodnih šolah«* iz 1929 je določal osemletno šolsko obveznost — štiri leta osnovne šole in štiri leta višje osnovne šole. Učni načrt za višjo osnovno šolo je za podeželske šole v zadnjih dveh letih predvideval sistematičen pouk iz kmetijstva. Po možnosti naj bi kmetijstvo poučevali agronomi. Ženska mladina pa naj bi v zadnjih dveh letih šolskega obiska prejemala pouk o gospodinjstvu.

V resnici je organizacija osnovnega šolstva zaostajala za zahtevami zakona. Na Slovenskem je bila sicer uvedena osemletna šolska obveznost, toda malo manj kot polovica osnovnih šol je bila nižje organiziranih, tj. z enim, z dvema ali tremi oddelki. Pouk v nižje organiziranih šolah je bil zelo težaven, ker je bilo v enem, dveh ali treh oddelkih združenih osem razredov in ker so ti oddelki imeli veliko učencev. Take nižje organizirane šole niso mogle kaj prida prispevati k izboljšanju kmetove strokovne izobrazbe. Kmetijski pouk, ki ga je predvideval učni načrt iz 1932, je bil več ali manj odvisen od sposobnosti in pobude učiteljev.

Spoznanje, da je treba kmečko mladino, ki je končala osnovno šolo, pripraviti tudi za njeno poklicno delo, je znova sprožilo vprašanje *kmetijskih nadaljevalnih šol*. S sistematično organizacijo sta začeli 1928 oblastni samoupravi; pozneje je to delo nadaljevala banovina. Kmetijske nadaljevalne šole so bile namenjene kmečkim sinovom od 16. leta starosti naprej. Bile so priključene krajevnim osnovnim šolam, pouk je trajal dve leti, toda le v zimskem času, navadno dvakrat tedensko. V poletnih mesecih so imeli učenci po možnosti praktične vaje na kmečkih posestvih. Šole so vodili osnovnošolski učitelji, ki so se za ta pouk pripravili v posebnih tečajih. Tečaje so prirejale kmetijske šole.

Kmetijske nadaljevalne šole niso bile navadne ponavljalne šole. Naloga nadaljevalne šole je bila, da doraščajočo kmečko mladino po dovršeni osnovni šoli s poukom in praktičnim delom vzgaja za kmečki poklic in jo navaja k boljšemu gospodarjenju. Bila je torej poklicna šola za tisto mladino, ki ni mogla obiskovati kmetijskih šol, služila pa je tudi kot priprava za njihov obisk.

Ustanavljanje kmetijskih nadaljevalnih šol je bilo odvisno od krajevnih pobud. Prva leta jih je bilo le nekaj desetih, šele 1939 je bilo izkazanih 115 (vseh osnovnih šol v banovini je bilo tedaj 860). Število obiskovalcev se je gibalo med 1000 in 2000; obisk je bil prostovoljen.

V Slovenskem Primorju je bil uveden italijanski sistem potovalnih kmetijskih stolic (*cattedra ambulante di agricoltura*), ki so imele nalogo skrbeti za kmetijski strokovni pouk mladine po končani osnovni šoli. Med slovenskim prebivalstvom se je mogel ta pouk uspešneje razviti le v primerih, če so bili na razpolago slovenščine zmožni učitelji, a ti so bili izjeme.

Po istih načelih kot kmetijske so bile v jugoslovanskem delu Slovenije urejene *gospodinske nadaljevalne šole*. Pouk na teh šolah je trajal eno šolsko leto in je bil omejen na zimske mesece; na teden sta prišla dva učna dneva. Učnih ur je bilo ok. 200 na leto. Šole so vodile učiteljice osnovnih šol, usposobljene na posebnih tečajih. Število šol, odvisno od krajevnega zanimanja in proračunskih sredstev, se je od leta do leta spreminjalo. Po podatkih za 1939 jih je bilo 69; število učenk se je gibalo letno med 400 in 800.

Po učnem načrtu iz 1936 so se *meščanske šole* razdelile v tri tipe. Med njimi je bil tudi kmetijski tip s kmetijskim poukom. V Sloveniji je bilo osem meščanskih šol kmetijskega tipa.

Kmetijsko šolstvo je bilo v prvem desetletju po ustanovitvi bivše Jugoslavije večkrat reorganizirano. Vse šole so prešle v državno upravo. Organizacijo nižjih kmetijskih šol je urejal zakon iz 1922, po katerem naj bi pouk na nižjih poljedelskih šolah trajal dve leti. Kmetijske šole na Slovenskem so se le deloma prilagodile zahtevam zakona. Nemška vinarska in sadjarska šola v Mariboru je bila po prevratu 1918 spremenjena v slovenski zavod. Šola je bila dveletna. L. 1922 je bila ustanovljena v Mariboru srednja kmetijska šola, na kateri je pouk trajal štiri leta. Obe šoli sta bili v šolskem letu 1925/26 opuščeni, pač pa je bila odprta nova srednja vinarska in sadjarska šola, ki ji je bila pridružena specialna enoletna vinarska in sadjarska šola. Ko so 1928 nižje kmetijske šole prevzele oblastne samouprave, je nižja vinarska in sadjarska šola postala dveletna, državno srednjo šolo pa so postopoma ukinili. Kmetijski šoli na Grmu in v Št. Juriju sta postali specialni živinorejskopoljedelski šoli z enoletnim poukom (po 1922). Grmska šola je ohranila dva oddelka, letno in zimsko šolo. V letni šoli, ki je bila razdeljena v zimski in letni tečaj, je pouk trajal celo leto; učenci so dobivali pouk razen iz splošnega kmetijstva predvsem iz vinogradništva, kletarstva in sadjarstva. Zimska šola je imela namen podati (v najkrajšem času) kmetom v živinorejskih in poljedelskih okoliših dežele potrebno strokovno izobrazbo. V prvem zimskem tečaju obeh šol je prevladoval pouk v splošno izobraževalnih predmetih, v letnem tečaju oziroma v drugem zimskem tečaju zimske šole pa kmetijsko-strokovni pouk. Ko sta oblastni samoupravi prevzeli šoli na Grmu in Št. Juriju, sta dobili zopet naziv kmetijskih šol. Organizacija šol je ostala v bistvu nespremenjena, le šola na Grmu je uvedla za učence, ki niso imeli štirih razredov osnovne šole, poseben polletni pripravljalni tečaj; po dovrstitvi tega so mogli vstopiti v letno ali zimsko šolo. Ti tečaji so bili 1932 ukinjeni.

V l. 1937/38 je bila po večletnih pripravah odprta nižja kmetijska šola v Rakičanu; tedaj se je pričela pripravljati ustanovitev kmetijske šole v Poljčah.

Obisk kmetijskih šol je bil v primerjavi s časom pred prvo vojno nekoliko večji. Grmska šola je sprejemala v letno in zimsko šolo ok. 30 učencev, približno toliko je bilo absolventov. Na šoli v Št. Juriju se je število učencev gibalo ok. 30. V Mariboru se je zaradi večkratnih reorganizacij število učencev bolj spreminjalo. Dveletna

oziroma enoletna vinarska in sadjarska šola je dajala v letih 1921—1927 poprečno 25 absolventov na leto. Obisk kmetijskih šol je bil omogočen s štipendijami. Šola na Grmu je imela 35 brezplačnih mest za štipendiste, šola v Št. Juriju 20. Tudi mesečna oskrbnina za plačujoče gojence je bila razmeroma nizka in ni krila resničnih stroškov.

Na trtnicah v Pekrah in v Kapeli pri Slatini Radencih sta bila od 1926 dalje vsako leto prirejena devetmesečna praktična *viničarska tečaja*. Tečajniki so se usposabljali za praktično delo v vinogradu, kleti in sadovnjaku. Vsako leto je končalo tečaje 20—24 učencev.

Kmetijsko-gospodinsko šolstvo je bilo v primeri s kmetijskim šolstvom za moške nekoliko bolj razvito. Poleg banovinskih kmetijsko-gospodinskih šol v Št. Juriju, od 1937 tudi v Svečini ter v Mali Loki, je bilo 1939 še 8 zasebnih (samostanskih) šol. Za izpopolnitev strokovne gospodinske izobrazbe so skrbeli tudi potujoči kmetijsko-gospodinski tečaji, ki so trajali tri mesece. L. 1939 je bilo organiziranih 9 skupin učiteljic, od katerih je mogla vsaka prirediti letno 3 tečaje.

Srednja kmetijska šola oziroma srednja vinarska in sadjarska šola v Mariboru sta obstajali premalo časa, da bi mogli vzgojiti večje število kmetijskih strokovnjakov. Posamezni letniki so šli največkrat ok. 20 učencev, od katerih so bili navadno Slovenci v manjšini. Več učencev je bilo iz drugih pokrajin države. Posamezniki so obiskovali druge srednje kmetijske šole v državi, nekateri tudi v inozemstvu.

Kot *visoki šoli* za kmetijstvo sta delovali v Jugoslaviji kmetijski fakulteti na univerzah v Zagrebu in Beogradu. Slovenci so študirali največ na zagrebški fakulteti, posamezniki tudi na visokih kmetijskih šolah v inozemstvu, npr. na Dunaju in v Pragi, primorski Slovenci pa na italijanskih univerzah. Diplomirani agronomi so se zaposlili predvsem v državnih in banovinskih službah kot učitelji na kmetijskih šolah, na kmetijskoposkusnih zavodih in kot strokovni referenti v kmetijsko-pospeševalni službi. Število agronomov je zaostajalo za potrebami; tako ni bilo mogoče postaviti v vsakem okraju agronoma z visokošolsko izobrazbo za kmetijskega referenta, kot je določal zakon o pospeševanju kmetijstva iz 1929 in 1930.

LIT.: A. SKULJ, Razvoj našega kmetjsko in gospodinsko nadaljevalnega šolstva. Prosveta. Mesečna priloga »Učiteljskega tovariša«, 1931, št. 2. — FR. ŽUKOVEC, Kmetijski pouk pri nas in drugod, Slovenski učitelj, 32/1931, str. 4 sl. — V. SADAR, Kmetijski pouk in kmetijski zavodi Dravske banovine. Kmetijstvo Dravske banovine, Ljubljana, 1933, str. 6—16. — J. KROŠL, Kmečka izobrazba, Kmetijska anketa 2, str. 381—416. — FR. OSTANEK, Šolski sistemi na Slovenskem od 1774—1936, Razstava Šolski sistemi na Slovenskem 1774—1936, Ljubljana 1964, str. 7—26. — IDEM, Pregled razvoja osnovne šole na slovenskem ozemlju od 1869—1969, Ob stoletnici osemletne obvezne osnovne šole na Slovenskem, Ljubljana 1969, str. 5—30. — Gl. pod ●19, ●20.

IV. STROKOVNA LITERATURA

● 22. **Od prerodne dobe do Novic.** Kranjska kmetijska družba je kmalu po ustanovitvi razvila živahno publicistično dejavnost. V l. 1770—1779 je izdala štiri knjige pod naslovom *Sammlung nützlicher Unterrichte*, v 1775 in 1776 pa je izdajala časopis *Wöchentliches Kundschaftsblatt*. Po reorganizaciji 1821 je pričela objavljati letopise *Annalen* (1822—1849). Toda omenjene publikacije kakor tudi publikacije drugih kmetijskih družb povečini niso bile namenjene preprostim kmetom, temveč družbinim članom, in tudi niso bile pisane v slovenščini. Ukvarjale so se s kmetijskimi vprašanji, pogosto le bolj teoretično. Letopisi so prinašali največ poročila o potezu družbinih zborovanj in o njenem delu.

Pogoji za nastanek *prvih slovenskih kmetijskih strokovnih tekstov* so bili ustvarjeni v zadnjih desetletjih 18. stol.: razširitev pismenosti; preroditeljska prizadevanja za strokovnopoučno literaturo, ki jih je podpiral fiziokratizem; potreba po večjem strokovnem znanju kmetov spriči novih tehnik. Tako so izšle v zadnjih desetletjih 18. stol. prve knjige, ki so v slovenskem jeziku obravnavale kmetovanje, živino-zdravilstvo, čebelarstvo in sadjarstvo.

Kot prvo slovensko kmetijsko knjigo navaja slovstvena zgodovina prevod WOLSTEINOVIH bukvic o živinskih boleznih, ki je izšel 1784 v Ljubljani (*Bukuvze od shvinfkih bolesni sa kmeteske ludy*. Od JOANNESA GOTTLIEBA WOLSTEJNA... predstavil JOŽEF IGNACI FANTON DE BRUNN). L. 1792 sta izšla v Ljubljani in Celovcu prevoda knjige istega pisca o boleznih goveje živine, ovac in svinj (*Bukve od kug inu bolesen goveje shivine, tih ovaz inu svin, popiffane sa kmete na povelje te nar vikshi gospodfske* od JOANNESA WOLSTAJNA). MARKO POHLIN je 1789 izdal pod naslovom *Kmetam sa potrebo inu pomozh, ali uka pólne vesele inu shalofne pergodbe te vasy Mildhajm*, prevod dela RUDOLFA CAHARIJE BECKERJA. S tem je prvi dal slovenskemu kmetu poljedelski, živinorejski, medicinski in še marsikak pouk v zabavni obliki. Istega leta je izšla v Mariboru knjiga *Enu mala besedishe nemrizh slovinskiga, inu nemshkiga jesika*, ki je poučevala kmete o ravnanju z bolno živino. Pisec ni dognan. Prvi gospodarski koledar v slovenskem jeziku *Vezhna pratika od gospodarstva*, prirejeno po nemških predlogah, je 1789 izdal ANTON BREZNIK, župnik v Žalcu. Vsebovala je navodila za delo na polju in v hiši ter zdravniške nasvete za človeške in živinske bolezni, ki pa so bili še močno pod vplivom praznoverja. JANEZ GOLČNIK, župnik v Grižah pri Žalcu, je 1792 prevedel ANTONA JANŠE popolni nauk o čebelarstvu (ANTONA JANSKAJA *podvuzhenje sa vsse zhebellarje*), medtem ko prevod PETRA PAVLA GLAVARJA, predložen za tisk kranjski kmetijski družbi nekaj let prej, ni izšel.

Prihodnja knjiga neznanega avtorja o živinskih boleznih, verjetno prevod, je izšla 1810 v Celju. L. 1817 je izšla URBANA JARNIKA knjiga o sadjarstvu (*Sadje-Reja*). L. 1821 je objavil član štajerske kmetijske družbe JANEZ PAVEL JEŠENAK, nekdanji župnik v Olimju ob Sotli, kjer je vzorno gospodaril na mali kmetiji, *Bukve sa pomozh, inu prid Kmetam potrebne*. Knjiga je bila napisana po lastnih izkušnjah in nemških gospodarskih knjigah. O kontinuiteti slovenske kmetijske literature moremo govoriti pravzaprav šele od 30-ih let 19. stol naprej. Tedaj je župnik FRANC PIRC spisal, kranjska kmetijska družba pa izdala *Krajnski vertnar* (I. del 1830, II. del 1834), ki je bil za eno generacijo slovenskih sadjarjev učna knjiga. (*Krajnski vertnar, ali poduzhenje v' kratkim veliko fadnih dreves sarediti, jih s' zeplenjam poshlahtniti, in lepe verte k' velikim pridu safaditi.*) PETER DANKO je objavil 1831 *Čelarstvo*, JURIJ JONKE pa 1836 *Krajnski zhbelaarzhik*. L. 1841 je kranjska kmetijska družba izdala navodila za gojitev sviloprejk in murvorejo. JANEZ BLEIWEIS je 1843 izdal v 1000 izvodih pod imenom kmetijske družbe *Bukve sa kmeta* (o konjereji in konjskih boleznih).

Da je kranjska kmetijska družba v 30-ih letih spoznala potrebo slovenskih poučnih kmetijskih knjig, dokazujejo že omenjene knjige, izdane pod njenim imenom. V istem času je prišel pred njen odbor predlog o izdajanju tednika v nemškem, slovenskem in italijanskem jeziku, da bi poljudno poučeval kmeta o kmetijstvu. Odboru družbe se je zdel načrt neizvedljiv; zavrnil ga je s finančnimi razlogi in z nepotrebnostjo. Kmalu pa je vprašanje *slovenskega lista* za kmete spet prišlo na dnevni red. Kranjska delegacija v društvu za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji, ustanovljenem 1837, je dala pobudo za list v slovenščini, ki bi prinašal obrtnikom nekaj tehničnega pouka. Za to je zvedel JOŽEF BLAZNIK, ki se je brezuspešno potegoval, da bi dobil dovoljenje za izdajanje slovenskega literarnega

lista. Ko je videl, da list čisto literarnega značaja ne bo dovoljen, je sprejel načrt za poljudni gospodarski list, ki bi poleg tehničnih člankov in pouka o kmetijstvu prinašal tudi leposlovne stvari. Društvo za pospeševanje industrije in obrti, nato pa še kmetijska družba sta podprla prizadevanje pri oblasteh. Dovoljenja pa ni dobil on, marveč kmetijska družba, ki je pričela 1843 izdajati *Kmetijske in rokodelske novice* (1843—1902) kot svoje glasilo. Prvotno je bilo predvideno, da bo list urejeval JOŽEF OREL, član družbinega odbora, saj je sodeloval pri pripravi za izdajanje lista. Toda odbor, čigar člani niso vsi znali slovenski, Orlu ni bil naklonjen, ker je le-ta vztrajno predlagal slovenske rokopise; svoj sklep je preklical z novim, naj ureja časopis odbor, pri čemer naj ga predstavlja tajnik, tj. dr. JANEZ BLEIWEIS, čeprav tedaj niti ni dobro znal slovenski.

Z Novicami so se Slovenci pridružili drugim slovanskim narodom v monarhiji, ki so tedaj dobili prve strokovne poučne liste za kmete. Češka ekonomska patriotska družba je 1838 pričela izdajati list za kmetovalce in obrtnike, hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo pa 1842 *Gospodarski list*. Avstrijski Nemci, ki so že imeli kmetijsko strokovno časopisje, namenjeno velikim posestnikom in izobražencem, so pričeli izdajati take liste v poljudni obliki celo nekaj desetletij pozneje.

Novice sicer niso bile kmetijsko strokovni list, vendar je kmetijski pouk ostal njihova poglobljena naloga tudi še potem, ko niso več izhajale pod okriljem kmetijske družbe. Razen kmetijskih strokovnih člankov v samem listu, od katerih imajo nekateri značaj obširnih in sistematičnih razprav, so prinašale tudi priloge, v katerih so bili objavljeni daljši kmetijski spisi. Tako so Novice objavile *Kmetijsko kemijo* MATIJE VRTOVCA; kot priloga je izšla njegova *Vinoreja*.

Krog naročnikov in bralcev Novic je bil omejen: 1847 so imele 1522 naročnikov, od teh polovico na Kranjskem. Po poklicu je bilo 596 podeželskih duhovnikov, 93 drugih duhovnikov, samostanov in redovnikov, 230 posestnikov in kmetovalcev, 68 graščakov in oskrbnikov, 94 obrtnikov in rokodelcev, 47 trgovcev itd. Redki so bili torej slovenski kmetje, ki jim je noviško kmetijsko branje prišlo neposredno v roke. Gotovo je bil krog bralcev širši kot krog naročnikov, vendar je bil vpliv kmetijskih nauk bolj posreden, kolikor so jih razumnejši bralci prenašali na druge s svojo besedo in zgledi. Sicer tudi pismenost še zdaleč ni bila splošna, zato se list ni mogel bolj razširiti.

Neodvisno od Novic je družba izdala ali pa je bilo po njenem prizadevanju izdanih več knjig, med drugimi 1854 JANEZA ZALOKARJA *Umno kmetijstvo in gospodarstvo*; ta je služila tudi kot učna knjiga na družbeni kmetijski šoli. BLEIWEISOVI živinozdravniški spisi so izhajali v družbini izdaji. Nekaj strokovnega branja je kmetom prinašala *Pratika*; 1844 se je družba dogovorila z založnikom BLAZNIKOM, da jo je razširil za eno polo; potem je obsegala več kmetijskih navodil. Zunaj družbe so v 50-ih letih izšle le redke publikacije, med njimi tržaškega šolskega nadzornika PETRA ALEŠA *Zveden kmet ali najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi* (1856).

Tudi kmetijske družbe zunaj Kranjske so končno uvidele potrebo, da nudijo slovenskemu kmetu strokovno berilo v domačem jeziku. L. 1863 je goriška kmetijska družba pričela izdajati pod uredništvom ANDREJA MARUŠIČA mesečnik *Umni gospodar*; prinašal je tudi politične vesti in pisal v prid slovenskim narodnim težnjam. Zato je naletel na odpor pri italijanski večini v odboru in je moral 1865 prenehati. Po štirih letih se je kot glasilo družbe pojavil polmesečnik *Gospodarski list* (1869 do 1876); urednik mu je bil FRAN POVŠE, kmetijski učitelj na novi kmetijski šoli. Štajerska kmetijska družba je v letih 1869—1878 objavljala slovenski prevod svojega

polmesečnega glasila *Štajerski gospodar*. Tudi koroška kmetijska družba je v letih 1874—1877 izdajala *Kmetijske liste* kot prilogo svojega nemškega lista.

Na Slovenskem Štajerskem je širil kmetijske nauke od 1867 *Slovenski gospodar* (1867—1941), časopis, namenjen podeželskemu ljudstvu, s poljudnopoučnim in političnim značajem. Na Goriškem je od 1871 izhajala *Soča* (1871—1915), ki je posegala v kmetijsko področje zlasti s članki o vinarstvu in vinogradništvu.

V drugi polovici 60-ih let je nastopila Mohorjeva družba kot založnica kmetijskih strokovnih knjig. Tedaj so izšle knjige o vinogradništvu in gospodarsko berilo FRANCETA JANČARJA ter IVANA TOMŠIČA o sadjarstvu in poljedelstvu; 1871 je sledila JANEZA SUMPERJA knjiga o čebelarstvu, 1872 *Umni živinorejec* FRANCETA GOVEKARJA, 1873 *Umno kletarstvo* JOSIPA VOŠNJAKA. Knjige Družbe sv. Mohorja so bile prve, ki so zares v velikem številu prišle med slovenske kmete, saj je imela družba npr. 1871 nad 17.000 članov, 1875 je število preseglo 26.000; naklada knjig pa je bila še nekoliko višja.

Nadaljnje kmetijske knjige so izhajale v založbi zasebnikov, deloma v založbi piscev. Za nekaj tedanje kmetijske literature so dali pobudo zainteresenti, npr. o gojitvi sladkorne pese in o gnojenju z gvanom.

LIT.: J. MARN, »Novice« pa dr. Janez Bleiweis, Jezičnik 20, Ljubljana 1882. — K. GLASER, Zgodovina slovenskega slovstva I—IV, Ljubljana 1894—1898. — FR. KIDRIČ, Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1929—1938. — I. LAPAJNE, Razvojne smeri slovenskega novinarstva, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, str. 224—236. — S. MIHelič, Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«, SR, 1/1948, str. 27—58. — B. TEPLÝ, Odsevi gospodarskih in socialnih razmer v stoletju pred marčno revolucijo v našem slovstvu, Nova obzorja, 5/1952, str. 145—159, 239—245, 310—327, 377—381, 444—457, 537—542, 585—593, 662—671. — FR. VATOVEC, Slovenski časnik 1557—1843, Maribor 1961. — IDEM, Razvoj jugoslovanskega novinarstva I., Ljubljana 1967.

Ustrezni članki v SBL. — FR. SIMONIČ, Slovenska bibliografija I., Ljubljana 1905.

● 23. Od Novic do druge svetovne vojne. Neposredno po 1848 in pozneje v ustavni dobi so se Novice v veliki meri ukvarjale s politiko. Čeprav niso zanemarjale kmetijstva, kmetijski strokovnjaki, ki so sicer pri njih sodelovali, z njimi niso bili več zadovoljni. Na občnem zboru kmetijske družbe 1882 je bil na predlog kmetijskega potovalnega učitelja na Kranjskem ERNESTA KRAMERJA, ki ga je podpiral ravnatelj grmske šole RIHARD DOLENC, sprejet sklep, naj bi družba izdajala poseben kmetijski list, čeprav so bili vsi člani glavnega odbora proti. Ko je poizvedel za mnenje podružnic, se je glavni odbor vdal in pričel izdajati 1884 polmesečnik *Kmetovalec* (1884—1944), kmetijsko strokovni list. Njegovi sodružniki so bili najpomembnejši kranjski kmetijski strokovnjaki. Od začetka pa do prve vojne so razen družbinega tajnika GUSTAVA PIRCA, ki je napisal največ prispevkov, sodelovali predvsem RIHARD DOLENC, FRANČIŠEK ŠTUPAR, VILJEM ROHRMAN, FRANČIŠEK GOMBAČ in BOHUSLAV SKALICKY. Naklada *Kmetovalca* je nekoliko presegala število članstva, ker je imel naročnike tudi v drugih deželah.

Do sprememb v periodičnem kmetijskem tisku je prišlo tudi drugod. Na Goriškem so v letih 1875—1877 izdajali slovenski kmetijski strokovnjaki polmesečni *Kmetovalec*. Goriška kmetijska družba je 1881 zopet začela izdajati *Gospodarski list* (1881—1901). *Soča* ga je od 1887, *Nova Soča* pa v letih 1891—1893 prinašala svojim naročnikom kot prilogo. L. 1901 je kmetijska družba prenehala izdajati *Gospodarski list* in šele 1905 se je pojavil *Primorski gospodar* (1905—1915), ki ga je po naročilu in s pomočjo vlade izdajal ANTON ŠTREKELJ, državni potovalni učitelj na

Goriškem. Po ustanovitvi *Goriškega kmetijskega društva* je postal njegovo glasilo; med prvo vojno je nehal izhajati. Tedanje politične razmere med goriškimi Slovenci so povzročile, da je deželni odbor pričel 1908 izdajati svoje strokovno kmetijsko glasilo *Kmetov prijatelj* (1908—1914).

Tudi slovensko tržaško kmetijsko društvo z nekaj sto člani je čutilo potrebo po svojem glasilu. Od 1898—1901 je izdajalo *Gospodarski list*, od 1901—1902 pa *Vinarski in vrtnarski list*; pozneje je za člane naročalo list *Primorski gospodar*.

Po prenehanju *Štajerskega gospodarja* je štajerska kmetijska družba oskrbovala nekaj let *Gospodarstveno prilogo Slovenskega gospodarja* (1879—1883). L. 1882 je dala družba isto prilogo na razpolago nemškutarskemu *Kmetiskemu prijatelju* v Celju. Zato je *Slovenski gospodar* pogodbo z družbo razdril, nato pa do 1891 izdajal prilogo enkrat mesečno v lastni založbi. L. 1907 se je pogajal s kranjsko kmetijsko družbo, da bi dobil list *Kmetovalec* kot prilogo. To mu ni uspelo. Nato je uvedel kot prilogo *Gospodarske novice* (1908—1914) s poučnimi kmetijskimi članki. Štajerska kmetijska družba je 1884 za nekaj mesecev obnovila slovensko glasilo pod nazivom *Štajerski gospodar*, pozneje pa je izdajala kot polmesečnik *Gospodarski glasnik* (1884—1918). List je bil deloma slovenski prevod družbinega nemškega glasila; v zadnjih letnikih je imel sotrudnike tudi med slovenskimi kmetijskimi strokovnjaki. V letih pred prvo svetovno vojno je naklada *Gospodarskega glasnika* zelo narasla; 1908 je bil tiskan v 2600, 1912 v 4500 izvodih.

Koroška kmetijska družba je 1908 pričela izdajati *Slovensko prilogo* nemških gospodarskih poročil za Koroško (1908—1918). List, pisan v slabi slovenščini, je prinašal prevode nemškega glasila, predvsem obširna družbina poročila, a le malo poučnega strokovnega branja.

L. 1873 ustanovljeno čebelarско društvo je spočetka imelo svoje glasilo. Po *Slovenski čebeli* (1873—1882) in *Slovenskem čebelarju in sadjerejcu* (1883—1889), ki sta z razdružitvijo prvih čebelarskih društev nehala izhajati, je od 1898 *Slovenski čebelar* glasilo slovenske čebelarske organizacije. List je izhajal kot mesečnik. Zadržna organizacija *Gospodarska zveza* je 1900 pričela z *Narodnim gospodarjem* (1900—1945), tudi z namenom, da tekmuje s *Kmetovalcem*; nekaj let je prinašal tudi kmetijske članke, pozneje pa je ostal zadržni list. Samo tri leta je izhajal *Perotninar* (1906—1908) v zasebni izdaji; 1913 je začela izdajati kmetijska družba posebno prilogo *Kmetovalcu* za perutninarstvo, a je že naslednje leto usahnila. *Kmetovalčevo* prilogo iz 1918 *ABC kmetске in kmetijske izobrazbe* je morala družba zaradi pomanjkanja papirja še istega leta ustaviti. Že spočetka se je uveljavil kot pomemben strokovni list *Slovenski sadjar*, od 1923 *Sadjar in vrtnar* (1913—1943), ki ga je 1913 pričel izdajati deželni sadjarski nadzornik MARTIN HUMEK. Začetna naklada je bila 2500 izvodov, zanimanje zanj pa je bilo tolikšno, da je bil potreben ponatis še v 700 izvodih.

Kmetijske publikacije so pričele razen kranjske kmetijske družbe in Družbe sv. Mohorja zalagati tudi druge založbe in pisci. Med pisci je najti več poklicnih strokovnjakov; poleg del, ki so sistematično obdelovala razne kmetijske panoge, so izhajali spisi o aktualnih kmetijskih vprašanjih.

Družba sv. Mohorja je izdala v letih 1875—1877 FRANA POVŠETA *Umni kmetovalec ali splošni poduk, kako obdelovati in zboljšati polje, travnike, vrtove in gozde*, in 1878 FRANCA KURALTA *Umni sadjerejec*. Od devetdesetih let naprej so izšle v isti založbi knjige FR. DULARJA o živinozdravilstvu in živinoreji, VILJEMA ROHRMANA o poljedelstvu, ANTONA KOSIJA o umnem kletarstvu, JANEZA KOPRIVNIKA o vrtnarstvu in FRANCA LAKMAYERJA o čebelarstvu. Članstvo Mohorjeve družbe je od ok.

30000 sredi osemdesetih let naraslo čez 80000 v začetku 20. stol.; družbine knjige so torej največ pripomogle popularizaciji kmetijske literature.

Kranjska kmetijska družba je krajše kmetijske spise objavljala v svojih dvojezičnih *Naznanilih* (1869—1881), poslovnih poročilih, ki pa niso izšla vsako leto. Dobivali so jih le člani. Nekatere razprave so bile izdane v posebnih ponatisih, ki so bili razširjeni med večje število interesentov. L. 1880 izdana navodila za umno gospodarstvo na majhnih posestvih IVANA LAPAJNETA so bila natisnjena v 1000 izvodih in brezplačno razdeljena. Publikacije kmetijske družbe so obravnavale le v manjši meri posamezne kmetijske panoge v celoti, kot npr. PIRČEVO mlekarstvo ali vrtnarstvo in ČERNETOVO čebelarstvo; številnejše so bile brošure s konkretnimi praktičnimi navodili iz raznih panog kmetijstva; izhajale so v njeni kmetijski knjižnici pred prvo vojno. Posebej so bila izdana *Gospodarska navodila* s kratkimi poučnimi spisi.

Obširnejša strokovna literatura je nastala o vinogradništvu. Po naročilu poljedelskega ministrstva je ERNEST KRAMER s sodelovanjem FRANA ERJAVCA spisal 1887 *Kmetijsko berilo za nadaljevalne tečaje ljudskih šol in gospodarjem v pouk*. Več brošur in druge literature iz raznih kmetijskih področij je izšlo v založbi deželnih odborov in drugih javnih korporacij. Posamezne knjige in publikacije so izšle v založbi nekaterih kmetijskih organizacij in zasebnih založb.

Za obdobje med obema vojnama je značilen znaten porast kmetijske literature ter strokovna specializacija v periodičnih publikacijah in v knjižnih izdajah. V *Bibliografiji slovenske kmetijske literature v letih 1919—1938* sta JANKO ŠLEBINGER in JANEZ MARENTIČ popisala nad 10.000 člankov, do 300 knjig in brošur ter nad 40 časopisov kmetijsko-strokovne vsebine.

Kot splošen kmetijsko-strokovni list je ostal na ozemlju Slovenije *Kmetovalec*. V Slovenskem Primorju je pričelo 1922 izhajati glasilo Zadrुžne zveze v Gorici *Gospodarski list*, 1923 pa *Gospodarski vestnik* kot glasilo Slovenskega kmetijskega društva v Gorici, Slovenske čebelarke zadruge, Tržaške kmetijske družbe in Zadrुžne zveze v Trstu. Oba primorska lista sta gojila vse kmetijske panoge in zadrुžništvo. L. 1928 sta zaradi političnih razmer nehala izhajati.

Slovenski sadjar je po ustanovitvi sadjarskega in vrtnarskega društva postal 1921 njegovo glasilo, 1923 se je preimenoval v *Sadjar in vrtnar*; njegova naklada je nihala s številom članstva; 1940 se je tiskal skoraj v 13.000 izvodih. *Slovenski čebelar* se je razvijal obenem z društvom; 1936 je pričel kot znanstvena priloga izhajati *Čebelarški obzornik*; zaradi majhnega zanimanja je še isto leto zamrl. Vinarsko društvo v Mariboru si je 1927 ustvarilo glasilo *Naše gorice* (1927—1930, 1938—1941); 1930 se je list združil s *Kmetovalcem*, toda na zahtevo članstva je bil 1938 obnovljen. *Konjerejec* je bil 1919—1922 mesečna priloga *Kmetovalca*; po osamosvojitvi konjerejskih odsekov je od 1925—1930 izdajalo konjerejsko društvo za mariborsko oblast dvomesečnik *Konjerejec*. L. 1930 je bil združen s *Kmetovalcem*. Hmeljarsko glasilo je predstavljal *Slovenski hmeljar* od 1930 do druge vojne; hmeljarsko društvo je 1934 do 1937 izdajalo še *Hmeljarski vestnik*.

Mohorjeva tiskarna je 1934 in 1935 izdajala *Slovenski gospodarski list*. Obravnaval je splošno področje kmetijstva. Na pobudo industrije je izhajal dobro leto list *Lan in konoplja* (1935—1936).

L. 1930 je dala banska uprava pobudo za združitev kmetijskih periodičnih publikacij, toda le vinarsko in konjerejsko društvo sta pristala na ta predlog in svoji glasili pridružila *Kmetovalcu*. List je bil tedaj preurejen tako, da so bile v njem

zastopane vse kmetijske panoge. Po preureditvi kmetijske družbe v zadrugo 1932 je število naročnikov znatno padlo; 1935 jih je bilo nekaj nad 5000, pozneje še manj.

Kmetijska zbornica je v dogovoru s Kmetijsko zvezo pričela 1940 izdajati list *Orač za bodočnost slovenskega kmeta*. Dosegel je v prvem letu blizu 10.000 naročnikov. Izhajal je mesečno in imel kmetijskostrokovni, agrarnopolitični ter stanovski in poučnozabavni del.

Kmetijske organizacije so izdajale razmeroma manj strokovnih knjig in brošur. Pač pa je kmetijska zbornica izdajala brošure z vsebino z raznih področij kmetijskega gospodarstva. Prav tako je kmetijski oddelek banske uprave širil v brošurah navodila iz poljedelstva, živinoreje, sadjarstva in vinogradništva.

Glavni založniki kmetijskih strokovnih knjig so bile ljudskoprosvetne založbe; poleg *Mohorjeve družbe* še novoustanovljena *Kmetijska matica* v Ljubljani, *Goriška Mohorjeva družba* in *Goriška matica*. Nekaj kmetijskih knjig so izdale zasebne založbe.

Porast kmetijske literature je v zvezi z dvigom splošne prosvetne ravni in povečane potrebe po strokovnem izobraževanju. Ustanovljene so bile nove kmetijske šole, naraslo je število agronomskih strokovnjakov in strokovnjakov za posamezne kmetijske panoge. Ti niso bili le interesenti za strokovno literaturo, temveč so dali iz svojih vrst tudi pisce kmetijskih člankov in knjig.

LIT.: FR. S. Povše, *Landwirtschaftliche Literatur in slovenischer Sprache. Zusammenstellung der in der Periode 1848 bis 1898 in slovenischer Sprache publizierten Schriften landwirtschaftlichen Inhaltes*, GÖLFI 4, str. 641—644. — J. ŠLEBINGER, *Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797—1936. Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani, 1937*. — J. ŠLEBINGER in J. MARENTIČ, *Bibliografija slovenske kmetijske literature v letih 1919—1938*, Ljubljana 1939. — *Bibliografski pregledi za Slovensko Primorje*, Luč, poljudno znanstveni zbornik, Trst, 1—11 1927—1938. — P. PLESNIČAR, *Narod naš dokaze hrani*, Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918, Ljubljana 1940. — J. MODER, *Mohorska bibliografija*, Celje 1957.